Niet in den Handel.

DE HETZE

TEGEN

HET KSATRIAN INSTITUUT

Commentaarlooze Collectie van officieele bescheiden in de dagbladcampagne van October-December 1934, strekkende tot ons verweer.

STAKAAN NASIONAL RI
UWES DEKKER
13

UITGAVE VAN
HOOLVEREENIGING „HET KSATRIAN INSTITUUT"
1935.

Rp 290,000

Niet in den Handel.

DE HETZE

TEGEN

HET KSATRIAN INSTITUUT

Commentaarlooze Collectie van officieele bescheiden in de dagblad-campagne van October-December 1934, strekkende tot ons verweer.

Wie in deze tijden werft voor zijn eigen klasse, zijn eigen groep, zijn eigen branche, zonder voortdurend het geheel in het oog te houden, die versplintert het volk en hij offert het nationale.

Prof. Slotemaker de Bruïne
Minister van Sociale Zaken
Sept. 1934.

UITGAVE VAN
DE SCHOOLVEREENIGING „HET KSATRIAN INSTITUUT"
1935.

INHOUD.

Pag.

Inleiding 5

I. De Publicaties van het Alg. Ind. Dagblad, de Preangerbode

Product 1. Het A.I.D. v. 3 Oct. 1934 No. 266 1e blad (Hoofdartikel en Manchette) 7
„ 2. Id. v. 4 „ 1934 No. 267 id. (Hoofdartikel) 8
„ 3. Id. v. 4 „ 1934 No. 267 2e blad (Ingezonden stuk 1e pag.) 9
„ 4. Id. v. 5 „ 1934 No. 268 1e blad (Stadsnieuws 1e pag.) 10
„ 5. Id. v. 18 „ 1934 No. 281 id. (Hoofdartikel) 10
„ 6. Id. v. 19 „ 1934 No. 282 id. (Stadsnieuws 2e pag.) 12
„ 7. Id. v. 20 „ 1934 No. 283 2e blad (Ingezonden stuk 2e pag.) 13
„ 7a. Id. v. 4 Nov. 1934 No. 298 1e blad (Entrefilet 1e pag.) 14
„ 8. Id. v. 18 Dec. 1934 No. 342 id. (Entreft. & Manchette 1e pag) 14
„ 9. Id. v. 19 „ 1934 No. 343 id. (Correspondentie 3e pag) ... 15
„ 10. Id. v. 20 „ 1934 No. 344 id. (Ingezonden stuk 3e pag) 15

II. Samenvatting 16

III. Ons Verweer 18

Prod. 11. Verklaring van Dr. E. F. E. Douwes Dekker v. 10 Jan. 1935 40
„ 12. Afs. Ingez. St. van den heer A. H. van der Spek v. 19 Dec. 1934 41
„ 13. Verklaring v. alle leerlingen der M. M. H. S. v. Januari 1935 42
„ 14. Id. „ „ „ 3e studiejaar M. M. H. S. v. Jan. 1935 ... 44

Diverse Verklaringen van door de Recherche gehoorde leerlingen

„ 15. Verklaring „ R. Soenondo, leerl. 3e st. jaar M.M.H.S. v. 9 Jan. 1935 47
„ 16. Id. „ Sie Hok Siong „ „ „ „ 28 Dec. 1934 48
„ 17. Id. „ Tan Tit Sian „ „ „ „ 10 Jan. 1935 49
„ 18. Id. „ Tan Wie Han „ „ „ „ 8 Jan. 1935 50
„ 19. Id. „ Yap Tjeng Ang „ „ „ „ 28 Dec. 1934 50
„ 20. Id. „ Thio Oen Kam „ „ „ „ 9 Jan. 1935 51
„ 21. Id. „ M. P. Dadi „ „ „ „ 9 Jan. 1935 52

Verklaringen van Leeraars en Leeraressen der M.M.H.S.
Beantwoording van Vraagpunten.

„ 22. door Mej. H. C. De Graaf, leerares M.M.H.S. v. 12 Jan. 1935 53
„ 23. Id. „ H. E. Lapré, „ „ „ 12 Jan. 1935 53
„ 24. Id. „ N. Lugten, „ „ „ 12 Jan. 1935 53
„ 25. Id. den heer M. H. Pille, leeraar „ „ 12 Jan. 1935 54
„ 26. Id. „ „ H. Nagashima „ „ „ 12 Jan. 1935 54
„ 27. Id. „ „ C. Lapperre „ „ „ 11 Jan. 1935 55
„ 28. Id. „ „ A. H. van der Spek „ „ „ 11 Jan. 1935 55
„ 29. Id. „ „ Mr. W. J. Smits „ „ „ 15 Jan. 1935 55
„ 30. Id. „ „ J. G. Gout „ „ „ 11 Jan. 1935 56
„ 31. Id. „ „ J. S. Pomper „ „ „ 19 Jan. 1935 56

Pag.

Verklaringen van de Directie der M.M.H.S.
Beantwoording van Vraagpunten.

Prod. 32. door den heer S. C. Th. van der Paardt, wd. Directeur M.M.H.S. van 22 Jan. 1935 ... 58
„ 33. Id. „ „ A. Pufkus, Directeur M.M.H.S. v. 22 Jan. 1935 ... 58
„ 34. Id. „ „ Dr. E. F. E. Douwes Dekker, ex-directeur M.M.H.S. van 21 Jan. 1935 ... 59

INLEIDING.

Op 3 October 1934 begon het Algemeen Indisch Dagblad de Preanger Bode den veldtocht. Dit blad was en bleef de bron. Vandaar dat ons verweer zich tegen dit dagblad richt.
Ons is zeer veel schade toegebracht. Ons is ook zeer veel onrecht gedaan. Wij hebben geen ander middel van verweer dan ons te wenden tot het publiek.
Velen in het publiek denken nu heel leelijk van ons Instituut. Wij stellen er prijs op dat dit onjuiste oordeel gecorrigeerd wordt.

Aan de Regeering, die het ware wezen van deze hetze van allen aanvang af doorzag, aan alle officieele instanties, welke zich met haar hebben moeten inlaten, aan de ouders van de vele honderden onzer leerlingen, die bij deputatie ons hun onveranderlijke trouw hebben betuigd, aan vele andere ouders, die mede van hun aanhankelijkheid hebben doen blijken, aan onze persoonlijke vrienden en medewerkers die loyaal achter ons hebben gestaan, betuigen wij ook op deze plaats onze groote erkentelijkheid.

De bui schijnt afgedreven te zijn. Nu moeten wij de ravage herstellen.

Het Bestuur.

I. DE PUBLICATIES VAN HET ALG. INDISCH DAGBLAD, DE PREANGERBODE.

Op 3 October 1934 deelde het blad (No. 266) in zijn rubriek „Voornaamste Nieuws" (de z.g. „manchette" of „kleine courant") mede:

1. **Anti-gezagsactie op Bandoengsche school door dr. Douwes Dekker.**

Het verduidelijkende hoofdartikel van dien dag vermeldde het volgende:

Als in 1912.....

1. In Bandoeng bestaat een onderwijsinrichting onder den naam van K s a t r i a n-i n s t i t u u t.
Dat instituut is bevolkt met weinig Europeesche en meerendeels Inheemsche leerlingen. De leider is de heer E. F. E. D o u w e s D e k k e r, die ook een doctorstitel voert.
Deze heer Douwes Dekker heeft zich reeds lang geleden, in het bijzonder in het jaar 1912, een groote beruchtheid verworven door zijn gezagsvijandige activiteit. Wij laten het nu maar bij deze summiere aanduiding van een aantal tegen het gezag gerichte daden, die gevangenschap en zelfs verbanning tot gevolg hadden
Wij dachten aan het spreekwoord van den vos en zijn streken, toen wij dezer dagen een aantal bijzonderheden vernamen over de wijze, waarop de heer Douwes Dekker thans bezig is, zijn leerlingen en met name de Inheemsche scholieren, te „bewerken".
Een enkel voorbeeld.
Toen vorige week Vrijdag door eenige leerlingen voor den volgenden dag werd vrij gevraagd, met het oog op de Lombokherdenking, werd dit door den leider der school geweigerd met bemerkingen, die de expeditie in een voor het Nederlandsch gezag zeer ongunstig daglicht stelden.
Die bemerkingen werden door de meerderheid der leerlingen met groote ingenomenheid begroet, blijkens een applaus en gejuich, dat in de klas opsteeg, telkens als de heer Douwes Dekker weer een houw naar het Gezag over deze landen had gegeven.
Men vertelt ons ook, dat de heer Douwes Dekker den geboortedag van Dipo Negoro noemde als de dag, waarop hij zijn leerlingen gaarne vrij zou geven.....
Ook over ons Koninklijk Huis moet deze oud-Indische Partij-leider zich op hoogst ontoelaatbare wijze hebben uitgelaten.
Hoe getrouw sommigen zijner pupillen de voetsporen van hun tutor weten te volgen, moge blijken uit hetgeen men ons mededeelde van een Javaansch leerling, die, toen hij op een bepaalden avond het voorzitterschap van de debatingclub waarnam, zich o.m. als volgt zou hebben uitgelaten:

..... wij moeten geen Europeesche manieren aankweeken; wij moeten steeds het witte gevaar voor oogen houden .....,
althans woorden van gelijke strekking bezigde.
Er is, onder het huidige bewind, in dit alles nog niets onrustbarends en het is ook niet dáárom, dat wij een en ander publiceeren. Het is, om in breederen kring de aandacht te vestigen op het „eigenaardig" karakter van dit instituut en vooral op de in ieder geval zeer ongewenschte paedagogie van deszelfs leider. Het schijnt met dezen heer weer eenzelfden weg te willen opgaan als in 1912 en latere jaren, doch het zal goed zijn, hem een tijdig halt toe te roepen.
De zaak is intusschen reeds in handen van de politie en bereids werden verhooren afgenomen. Ook heeft zij de aandacht van den procureur-generaal en van het departement van Onderwijs. Men kan er op vertrouwen, dat deze instanties de noodige maatregelen zullen weten te treffen, om dit kwaad te stuiten.
Wij vermelden ten slotte nog, dat twee Europeesche leerlingen en een Chineesche scholier door den heer Douwes Dekker van zijn instituut zijn verwijderd, omdat hij hen voor de „aanbrengers" van het geval houdt. Zoo wil hij dan „zuiverend" optreden.....

G.

Op 4 October 1934 verscheen het volgende in het blad (No. 267) als hoofdartikel:

2. **Het Ksatrian Instituut.**

Mijnheer de Hoofdredacteur: — Waar Uw mededeelingen omtrent een den directeur van onze Moderne Middelbare Handelsschool toegedicht optreden in strijd met de waarheid zijn en waar hij dan ook niet terzake door de recherche gehoord is — omtrent welk laatste punt U bij navraag zeker door den chef der politieke recherche zult worden geïnformeerd —, heeft het bestuur der schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut zich genoopt gezien, om tegen U en Uw blad een aanklacht ter zake van laster aanhangig te maken, tevens een eisch in te dienen tot vergoeding van de aanzienlijke schade als gevolg van Uw actie, om ons te beschermen tegen de pogingen van U en anderen om onze vereeniging, die aan 800 kinderen onderwijs en aan 36 menschen brood geeft, te havenen. Wij zullen deze schade-actie moeten uitstrekken tot een ieder, die zich niet ontziet om een rol te spelen in de benadeeling van de ons toevertrouwde belangen. Wij verwachten, dat U deze mededeeling de plaats en den nadruk zult geven, welke de wet voorschrijft.

Het bestuur der schoolvereeniging
HET KSATRIAN INSTITUUT.

⁂

Bovenstaand epistel gewerd ons aldus: het was gesloten in een enveloppe van het advocatenkantoor van den heer mr. J. L. A. Visser te dezer stede en moest voor ontvangst worden afgeteekend in een expeditieboek van dat kantoor. De herkomst van de „verpakking" was dus duidelijk, maar de inhoud stelde ons voor raadselen. De brief was geheel getikt en niet door of namens het bestuur der schoolvereeniging „Het Ksatrian Instituut" geteekend. Geheel onderaan werd met inkt de vermelding geplaatst „Voor de aanbieding dr. Douwes Dekker".

In een enveloppe van mr. Visser, met diens expeditie-boek..... van het bestuur van het instituut, maar niet door het bestuur geteekend..... voor de aanbieding geteekend door den heer Douwes Dekker..... het is alles een zonderling gedoe en geen gelukkig begin voor dit „verweer''.
Overigens schijnt de heer Visser, of het bestuur of wie deze brief dan ook getikt mocht hebben, slecht te zijn ingelicht, om van de lichtelijk excentrieke logica van het stuk maar niet te spreken (bijv. „waar..... mededeelingen..... in strijd met de waarheid zijn en waar hij d a n o o k n i e t — wij spatieeren. G. — terzake door de recherche gehoord is.....'').
Wij hebben aan de uitnoodiging om informaties bij den chef der politieke recherche in te winnen, gevolg gegeven en wij kunnen mededeelen, dat de heer Douwes Dekker, directeur van de Moderne Middelbare Handelsschool van Het Ksatrian Instituut, terzake van zijn uitlatingen in verband met de Lombok-herdenking wel degelijk bij den chef der politieke recherche is ontboden en op 2 October jl. van half 10 tot half één tegenover dien chef heeft gezeten.
Het bestuur van deze schoolvereeniging zou dus een aanklacht indienen en een schade-actie beginnen, de laatste tegen ieder, die een „rol speelt'' in „de benadeeling van de aan het bestuur toevertrouwde belangen''. Wie dat allemaal zijn, is blijkbaar nog een verrassing. Dat hooren wij dan nog wel.
Intusschen zou een zoodanige activiteit van het bestuur ons niet onwelkom zijn, in zooverre zij er toe zal bijdragen om het volle licht der openbaarheid te laten schijnen op de paedagogische methoden van den leider van het instituut.
Alleen zouden wij het bestuur in overweging willen geven, om niet meer te spreken van een aanklacht terzake van „laster'', omdat zulk een aanklacht juridisch niet wel mogelijk is. Hoogstens is een telastelegging bij dagvaarding van laster mogelijk, hetgeen in verband met het bepaalde bij de artikelen 310—312 Wb. van Strafrecht ook nog kan worden betwijfeld..... maar in dit alles zal mr. Visser het bestuur voldoende kunnen voorlichten. Hij is, blijkens dit juridisch slippertje, toch niet de steller van dit stuksken.

G.

In het tweede blad van datzelfde nummer der genoemde courant verscheen als „ingezonden stuk'' de volgende aanval:

3. **Medeplichtigen.**

Geachte redactie,
Bij het lezen van Uw hoofdartikel in het *A. I. D.* van 3 October en na kennisname van de feiten en van de gezagsondermijnende actie, die door dr. D o u w e s D e k k e r op zijn onderwijsinrichting — de hemel weet hoe lang reeds — werd gevoerd, rijst van zelf de vraag:
Waarom werden deze handelingen door een buitenstaander en niet door één der aan dat instituut verbonden leerkrachten gesignaleerd?
De beteekenis van de vraag is daarom zoo verstrekkend, omdat mij bekend is, dat aan het K s a t r i a n-instituut personen zijn verbonden, die op onderwijsgebied niet alleen een groote en langdurige ervaring bezitten, maar daarenboven in die betrekking een leidende positie hebben bekleed, waardoor zij als experts aangemerkt kunnen worden.
Daarom alleen is het natuurlijk uitgesloten, te veronderstellen, dat de door U

gewraakte actie aan de aandacht van die personen zou zijn ontsnapt, waardoor enkel en alleen déze conclusie over blijft:
Dat die leerkrachten — om welke redenen wil ik in het midden laten — met hun stilzwijgen dezen toestand hebben gesanctionneerd, waardoor de belangen van de hun toevertrouwde leerlingen ernstig zijn geschaad.
Ik acht het noodig, dit feit te signaleeren en de aandacht te vestigen op de omstandigheid, dat door leerkrachten werd getolereerd dat dr. Douwes Dekker zijn ambt — hun ambt — voor dergelijke doelstellingen misbruikte.
U beleefd dankzeggend voor de verleende plaatsruimte.

Hoogachtend
DE RAADT.

Bandoeng, 4 October.

Op 5 October 1934 verscheen het volgende in het A. I. D. (No. 268) onder „stadsnieuws'':

4. **Het Ksatrian Instituut.**

De heer Douwes Dekker neemt ontslag.

Bij besluit van 3 October ll. is op zijn verzoek eervol ontslag uit zijn betrekking van directeur-leeraar der Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut alhier verleend aan dr. E. F. E. Douwes Dekker en is als zoodanig benoemd de heer A. Pufkus, oud-leider van het filiaal der Hoogere Burger School te Bandoeng, thans waarnemend directeur van de Moderne Handelsschool, terwijl in diens plaats benoemd is de heer S. C. Th. van der Paardt, oud-waarnemend directeur van de Algemeene Middelbare School te Batavia.

Dit bericht zou den indruk kunnen vestigen, als zou de heer Douwes Dekker zich nu verder buiten den gang van zaken op het Ksatrian Instituut hebben gesteld en in zooverre zou het voor belanghebbenden misleidend kunnen werken. Zulks toch is allerminst het geval en het kan zelfs met recht worden betwijfeld, of in wezen wel iets veranderd is door dit aftreden als directeur. De heer Douwes Dekker toch blijft voorzitter van de schoolvereeniging, die het instituut exploiteert. Als men nu weet, dat — naar men ons bij informatie mededeelde — deze vereeniging bestaat uit twee leden, nl. de heer Douwes Dekker en zijn echtgenoote, die samen ook het bestuur vormen (mevrouw Dekker is secretaresse), dan kan de beteekenis worden gevoeld van het feit, dat de heer D. D. wèl aftreedt als directeur, maar voorzitter der vereeniging blijft. (Red. *A. I. D.*).

Op 18 October 1934 werd de campagne voortgezet met het volgende „hoofdartikel'' in het meergenoemde dagblad (No. 281):

5. **Het gerucht om het Ksatrian-instituut.**

Verschillende bladen wijden veel aandacht aan de nieuwe feiten van gezagsvijandigen aard, die aan den heer Douwes Dekker worden ten laste gelegd.

Men weet, dat de heer Douwes Dekker na onze publicaties in het *A. I. D.* van 3 en 4 October jl. is aftreden als directeur van het Ksatrian-instituut.
Dat aftreden ging dan zóó:
Dr. Douwes Dekker, voorzitter van de schoolvereeniging „Het Ksatrian-instituut'', verleende eervol ontslag aan dr. Douwes Dekker, directeur van het genoemde instituut.
Toen wij het bericht van deze „mutatie'' plaatsten, hebben wij in een onderschrift er op gewezen, dat hiermede f e i t e l i j k niets veranderd was. De heer en mevrouw Douwes Dekker vormen samen de schoolvereeniging en of eerstgenoemde zich nu directeur noemt of iets anders, doet niets terzake: hij is en blijft de leider.
Men vraagt zich nu af, wat verder gaat gebeuren, in het bijzonder: welke maatregelen de regeering zal nemen. Want men is het hierover wel eens, dat bestendiging van den toestand van het oogenblik in hooge mate ongewenscht is. Zoolang iemand als de heer Douwes Dekker nog in eenige relatie staat met het onderwijs hier te lande, zoolang beteekent hij voor deze samenleving een gevaar. Om dat nog eens even te illustreeren, citeeren wij enkele gedeelten uit een door één zijner leerlingen op schrift gestelde verklaring:

„Dr. Douwes Dekker sprak dikwijls zeer opruiend in de klas. Op allerlei manieren liet hij ons merken, dat noch het gouvernement, noch onze vlag, noch ons volkslied en noch onze Koningin deugde.
Op zekeren dag was onze bordenwisscher stuk gegaan. Deze bordenwisscher was rood, blauw en naar ik meen ook wit gekleurd. Terwijl D. D. aan het vilt trok, dat stuk was gegaan en los aan den wisscher zat, zei hij: „dit zijn smerige wisschers, natuurlijk weer rood, wit en blauw''. Daarop smeet hij den wisscher van zich af en vertelde verder nog, dat hij Japansche wisschers had, die veel goedkooper en beter waren.
Elke gelegenheid werd door hem aangegrepen, om of de regeering of ons Koningshuis in een zeer ongunstig daglicht te stellen. De Inlanders vonden dit natuurlijk zeer naar hun zin (— wij citeeren nog steeds uit de verklaring —) en één van hen liet zich tegenover mij in dien geest zelfs uit. De woorden van D. D., zei hij, doen mijn hart genoegen.''

In de „Sipatahoenan'' van 12 October j.l. schrijft een onderwijzer aan de lagere school van het Ksatrian-Instituut, dat het vertrouwen in het instituut thans ten onrechte is geschokt en dat het onderwijs daar niet door politieke of andere invloeden wordt besmet, enz., maar wij vragen dezen onderwijzer dan toch, wat hij van den invloed van den voorzitter van dat instituut denkt. Overigens zijn onze publicaties niet gericht tegen het instituut als zoodanig, maar tegen deszelfs leider. Er zijn aan deze inrichting leerkrachten verbonden, die boven elke verdenking van deloyaliteit staan, al bevreemdt het ons, dat zij van de antigezagspropaganda van hun principaal blijkbaar niet op de hoogte waren.
Nu is het stellig juist, dat, gelijk de *Java-Bode* schrijft, ons Gezag stevig genoeg staat om dergelijke actie te kunnen dragen en haar, als het uur gekomen is, den kop in te drukken..... maar het is de vraag, of dit repressief optreden niet vroeger ware te vervangen door preventieve maatregelen. Immers is, in het eerste geval, reeds veel kwaad gesticht, dat niet meer te achterhalen valt; het zaad van den haat is gestrooid en het ontkiemt en draagt straks de wrange vruchten.
Zeer terecht merkt daarom de heer Zentgraaff verder op, hoe het hem verbaast,

dat men den heer Douwes Dekker ooit heeft kunnen toestaan, onderwijs te geven ook aan Inlanders. „Dit was", schrijft Z., „een cardinale fout onzer Overheid en zij dient zoo spoedig mogelijk te worden gevolgd door een onderwijsverbod".
In gelijken zin het orgaan van de Vaderlandsche Club, dat o.m. schrijft:
„Douwes Dekker was toch voor niemand een onbekende, althans niet voor de politieke recherche! Had de regeering er niet voor moeten waken, dat dit gevaarlijke personage wordt losgelaten op de Inlandsche en Chineesche jeugd? Stond deze man dan niet onder geregeld politie-toezicht? Wij vragen slechts!"
Hier ligt inderdaad de kern van de zaak:
dat men iemand van de politieke gezindheid van den heer Douwes Dekker nimmer op het onderwijs aan Inheemschen en Chineezen had mogen loslaten (zulks was nauwelijks minder dan een — natuurlijk niet-beoogde — provocatie) en dat men thans deze fout zoo snel en grondig mogelijk dient te herstellen.
Want niet alleen, dat hem het geven van dat onderwijs is toegestaan, het gouvernement is den heer D. D. in het verleden met subsidie zelfs te hulp gekomen. Later is deze subsidie weliswaar ingetrokken, maar daartegenover werd bij besluit van den Raad van Indië een op de schoolgebouwen rustende hypotheek van *f* 43.000 (met de Nillmij, als hypotheekgever) door het gouvernement overgenomen en op 11 December 1933 werd deze hypotheek geroyeerd, hetgeen slechts kon geschieden, doordat het gouvernement deze *f* 43.000 aan de Nillmij. ten behoeve van den heer Douwes Dekker terugbetaalde. D. D. werd toegestaan, om de daardoor aan het gouvernement ontstane schuld terug te betalen met *f* 75 per maand. Hij had nu echter tevens zijn perceelen weer in onbezwaard eigendom en kon dus elders weer nieuwe hypotheek gaan sluiten — hetgeen hij ook prompt deed. Verder was aan het vervallen van de subsidie het voordeel verbonden dat hij zijn leerkrachten geheel naar eigen believen kon bezoldigen en er werden zeer snel aanmerkelijke salarisverlagingen door hem toegepast.
Er staan ons over de arbeidsvoorwaarden op het instituut van D. D. nog verschillende gegevens ten dienste, maar wij zullen die voor het oogenblik maar laten rusten. Evenals gegevens van anderen aard.....
Wij achten het beter, af te wachten, welke maatregelen de overheid zal nemen, om aan den gevaarlijken invloed van dr. D. D. paal en perk te stellen. Wij houden er ons van overtuigd, dat die afdoende zullen blijken.

G.

De opname van een daarop gevolgd verweer van ons werd in het blad van 19 October 1934 (No. 282) aldus geweigerd:

6. Correspondentie.

Aan het bestuur der Schoolvereeniging „Het Ksatrian Instituut".
Ten tweeden male biedt U ons een ongeteekend stuk ter plaatsing aan en spreekt U de ongemotiveerde verwachting uit, dat wij dat stuk „de plaats en de prominentie" zullen geven, „die de wet voorschrijft".
Wel, wij plaatsen dit ongeteekend, en door Uwen heer Douwes Dekker aangeboden stuk niet en geven het „de plaats en de prominentie", die van oudsher voor zulke epistels de aangewezene is, n.l. de prullemand.

Den volgenden dag, 20 October 1934, moest het blad (No. 283) niettemin tot plaatsing overgaan. Dit geschiedde in het 2e blad, binnenpagina, in den vorm van een „ingezonden stuk'':

7. **Het Ksatrian-instituut.**

Bandoeng, 20 Oct.

WelEdele Heer Hoofdredacteur:
Het is jammer dat U gisteren geweigerd hebt, ons ingezonden stuk te plaatsen. Uw lezers toch moeten er prijs op stellen, zelfstandig te beoordeelen, wat waarheid is.
Onzerzijds bestaat natuurlijk geen bezwaar om ons ingezonden stuk van een persoonlijke onderteekening te voorzien. Dit werd nagelaten om al wat persoonlijk is te vermijden in een zakelijk debat.
Wij bieden U hierbij wederom ons ingezonden stuk ter plaatsing op heden aan.

⁂

Bandoeng, 19 Oct.

WelEdele Heer Hoofdredacteur,
Op 4 October l.l. dienden wij een aanklacht in tegen U t.z. van laster. Gisteren hebt U de zelfde lasterlijke nonsense wederom doen afdrukken op gezag van een gestraften schooljongen, die zich in zijn zoogenaamde „verklaring'', bij U berustend, voldoende duidelijk zelf aangeeft.
Hieronder volgen categorisch onze ontkenningen van de opnieuw door Uw blad gelanceerde lasterlijke beticht ingen:

1. Er is nooit in de klassen onzer scholen „opgeruid''.
2. Er is nooit op eenigerlei manier, noch in noch buiten de klassen, medegedeeld „dat het gouvernement, noch onze vlag, noch ons volkslied en noch onze Koningin deugde''. Noch Regeering, noch vlag, noch volkslied, noch Koningin zijn ooit in ongunstigen zin besproken.
3. Er is nooit eenige „gelegenheid aangegrepen'' om „of de regeering of ons Koningshuis in een zeer ongunstig daglicht te stellen''.
4. Er is nooit eenige „antigezagspropaganda'' gevoerd.
5. Er is nooit „het zaad van den haat gestrooid''.

De onverantwoordelijke beschuldigingen van Uw blad, door zelfs geen enkele aanwijzing van waarheid gesteund, hebben ons aanleiding gegeven een t w e e d e aanklacht t.z. van laster tegen U en tegen den schooljongen, waarachter U zich verschuilt, bij de justitie in te dienen.
Wederom verwachten wij, dat U bovenstaand verweer de plaats en de prominentie zult geven, die de wet voorschrijft.

Ns. het bestuur
der Schoolvereeniging
„Het Ksatrian-Instituut'',
De voorzitter,
Dr. Douwes Dekker.

⁂

Wij weigerden het gisteren aangeboden stuk — dat gelijkluidend aan het bovenstaande is —, omdat een onderteekening ontbrak. De heer Douwes Dekker noemt dit ernstig verzuim: het vermijden van het persoonlijke in een zakelijk debat.....! Men moet er maar òp komen.

Natuurlijk zullen onze lezers wel weten te beoordeelen, wat waarheid is en wat niet. Wij hebben tegen opname van dit behoorlijk onderteekende, stuk dan ook geen enkel bezwaar. Men zal aan deze luidruchtige ontkenningen van D. D. ook stellig de juiste waarde weten toe te kennen.

De *Java-Bode* van gisteren schrijft: „Wij meenen te weten dat het wel niet tot een nieuwe toepassing der exorbitante rechten zal komen. Dit is zeker jammer, doch die toepassing is aan zekere principes gebonden, welke niet over het hoofd mogen gezien worden. Zoo zetten oude fouten zich voort''.

Men vraagt zich af, of er verband bestaat tusschen dit feit en de onbeschroomdheid, waarmede de heer D. D. bij de justitie binnenloopt, om zich over „lasterlijke betichtingen'' te beklagen.

Op 4 November 1934 werd de campagne heropend met de volgende mededeeling in het blad van dien datum (No. 298) als entrefilet:

7a. **De Ksatrian-affaire.**

Voorstel aan den Gouverneur.

Wij vernemen, dat de stukken, betrekking hebbende op het voorgevallene op het Ksatryan-instituut te Bandoeng, voornamelijk in verband met de Lombokherdenking dd. 29 September, door den resident van Priangan aan den gouverneur van West-Java zijn gezonden, waarbij het voorstel wordt gedaan, aan dr. E. F. E. Douwes Dekker, leider dezer inrichting, diens onderwijs-bevoegdheid te ontnemen.

Het schijnt, dat geen verdere stappen tegen den Ksatryan-directeur zullen worden ondernomen en zelfs het nut van den voorgestelden maatregel wordt problematisch geacht, daar hij immers toch commercieel chef dezer onderwijsinrichting blijft.

Op 18 December 1934 zette de campagne in het blad (No. 342) zich als volgt in de rubriek „Voornaamste Nieuws'' in:

8. D. D. kreeg ernstige waarschuwing van resident van Priangan....

Als entrefilet verscheen deze verduidelijking in het eerste blad van dien dag:

8. **Ernstige waarschuwing**.....

Aan Douwes Dekker.

Men herinnert zich, hoe wij indertijd signaleerden hetgeen op het Ksatryaninstituut te Bandoeng, eigenaar-beheerder „dr.'' E. F. E. Douwes Dekker, in het algemeen en bijzonderlijk naar aanleiding van de Lombok-herdenking alhier geschiedde. Hoe daar een gezagsvijandige geest wordt gekweekt, onder de welwillend toeziende oogen van onderwijzers van ècht Europeeschen bloede.

Er is toen een nauwkeurig onderzoek gevolgd en het voorloopige slot was: dat de resident van Priangan aan den gouverneur van West-Java voorstelde, „dr." D. D. diens onderwijs-bevoegdheid te ontnemen.
Dit advies is niet opgevolgd, vernemen wij thans.
De overheid heeft overwogen: dat men hem met de bestaande ordonnantie betreffende het onderwijs-verbod niets kan doen. Hij zelf toch gaf geen onderwijs en de bepalingen laten niet toe, dat men hem zou verbieden, de eigen onderwijs-inrichting te betreden.
Er is derhalve uiteindelijk besloten, directeur Douwes Dekker een ernstige waarschuwing te doen geven en zulks is nu door den resident van Priangan te diens kantore in Bandoeng geschied.

Op 19 December 1934 werden in het A. I. D. (No. 343) enkele schrijvers van ingezonden stukken, die het blijkbaar voor ons hadden opgenomen, aldus bejegend:

9. **Correspondentie.**

V. d. S. te Bandoeng. — De door U gewraakte zinsnede heeft geen andere bedoeling dan daaruit te lezen valt. Wij onderstellen geenszins, dat de leeraren aan de M. H. S. aan een gezagsvijandigen geest medewerken, maar wij hadden op een krachtiger stelling nemen daartegen gehoopt.
Uw politieke overtuiging „rechts radicaal" kunnen wij niet classificeeren en gaat ons overigens ook niets aan.

F. L. F. te Bandoeng. U heeft van onze publicaties inzake D. D. niets begrepen. Het ging bij ons niet om het feit, dat op den bewusten dag geen vrijaf werd gegeven, maar om de daarvoor door D. D. aangevoerde redenen, bovendien om de uitlatingen jegens het Nederlandsche gezag, die D. D. zich ook bij andere gelegenheden veroorloofde.
Dat wij den titel *dr.* tusschen aanhalingsteekens plaatsten, vindt inderdaad zijn reden in den bij ons gewekten twijfel, of D. D. wel bevoegd is, dezen titel te voeren. Tenzij ons bewezen wordt, dat dit laatste het geval is, zullen wij — op grond van verkregen inlichtingen — dien twijfel blijven behouden.
Wat aangaat onze ervaring op onderwijsgebied kan het U wellicht interesseeren, dat wij ruim 7 jaren onderwijs-praktijk hebben, te verdeelen over Nederland, Zuid-Afrika en Ned.-Indië en zoowel bij het lager als het middelbaar onderwijs hebben gediend. Deze mededeeling kan U dan wellicht eenigermate gerust stellen!

Directie Moderne Middelbare Handelsschool. In dezen vorm kan aan Uw stukje geen plaatsing worden verleend.

Op 20 December 1934 kwam in het blad (No. 344) het volgende late inzicht als naschrift op een ingezonden stuk":

10. **De Moderne Middelbare Handelsschool.**

Naar aanleiding van publicaties in het *A. I. D.*, die er toe hebben geleid, het personeel en het onderwijs aan de Moderne Middelbare Handelsschool, Rioumstraat

42, alhier, in een ongunstig daglicht te stellen bij het publiek, noodigen wij ieder weldenkend burger van Bandoeng uit, de lessen op deze school te komen bijwonen en van zijn bevinding in het *A. I. D.* mededeeling te doen.

De directie van de
Moderne Middelbare
Handelsschool,
De directeur,
A. Pufkus.
De wnd. directeur,
S. C. Th. van der Paardt.

⁂

Het is ons gebleken — en het doet ons genoegen, daarvan melding te kunnen maken — dat het onderwijs en de opvoeding aan de Moderne Middelbare Handelsschool buiten den invloed van den heer Douwes Dekker staan. Wij voegen er aan toe, dat de namen der onderteekenaars van bovenstaand stukje ons een waarborg zijn, dat het onderwijs aan deze school volkomen vrij is van al zulke propaganda of invloed, als waarop wij met betrekking tot den heer D. D. critiek oefenden. In zooverre de redactie van ons bericht van Dinsdag j.l. een anderen indruk mocht hebben gevestigd, zij deze hiermede weggenomen.

(Red. *A. I. D.*)

II. SAMENVATTING.

Wij vatten de beteekenis van de voorafgegane publicaties aldus samen:

I. Het Algemeen Indisch Dagblad de Preanger Bode te Bandoeng heeft van 3 October 1934 af, tot en met den 19en December 1934, derhalve gedurende bijna twee en een halve maand in zijn campagne, publiekelijk, immers in artikelen en mededeelingen, afgedrukt in de kolommen van dat blad en in zijn geheele oplaag verspreid, moedwillig, immers ondanks tweemalige waarschuwing van onze zijde in, dat zijn mededeelingen in strijd waren met de waarheid en dat het derhalve, op dien weg voortgaande, ons zou dwingen tegen hetzelf de bescherming van de justitie in te roepen, — de geldelijke belangen van onze organisatie, en van ons bedrijf, en de groote commercieele waarde van den goeden naam van onze Vereeniging, welke haar kostbaarste bezit is, aangetast, gehavend en benadeeld door, hetzij in berichten en entrefilets, hetzij in artikelen en beschouwingen, zoo elk afzonderlijk als wel in hun totaal verband, te verklaren, te betoogen, dan wel te doen concludeeren:

1. dat de Moderne Middelbare Handelsschool van de Vereeniging door haar directeur en leeraren, met stilzwijgend en zelfs actief mislei-

dend goedvinden, althans zonder verzet van ons Bestuur, misbruikt was en nog steeds werd om in de school een jegens het nederlandsch gezag over deze landen vijandige actie te voeren en tegen dat gezag op te ruien, alzoo den in onzen dienst zijnden directeur dier school, zoomede de in onzen dienst zijnde leeraren dier school te beschuldigen van daden en handelingen, welke, indien deze beschuldigingen waar waren, hen en ons zouden blootstellen aan zware bestraffingen, sluiting der scholen onzer vereeniging, ruineering van ons bedrijf en broodeloosmaking van de 36 in onzen dienst zijnde personen, en welke valsche beschuldigingen den directeur en het leeraarspersoneel van de Moderne Middelbare Handelsschool en het Bestuur onzer vereeniging in hun zedelijke waarde en sociale positie, zoowel als in hun ambtelijke functie aantastten en hen prijsgaven aan den haat en de verachting van het publiek;

2. dat er een gezagsvijandige geest aangekweekt was en werd onder de leerlingen van de scholen van de vereeniging, en dat het leeraarscorps zooal niet actief medeplichtig aan de propaganda van gezagsvijandige denkbeelden, dan toch passief medeplichtig was aan het toelaten en tolereeren van zulke propaganda, welke beschuldigingen de kennelijke bedoeling hebben gehad, ouders en voogden afkeerig te maken van de onderwijsinrichtingen onzer vereeniging;

3. dat het door ons voorgeschreven onderwijs op de Moderne Middelbare Handelsschool gestaan had en nog stond onder den gezagsvijandigen invloed van den op 3 October 1934 afgetreden directeur dier school, dat dit onderwijs derhalve slecht, immers jeugdbedervend was, en de kiemen van rassenhaat strooide, en dat het Bestuur onzer vereeniging zich schuldig maakte aan misleiding en bedrog, aangezien het door het Bestuur aan dien directeur v.d. verleend ontslag misleidend was, omdat des ondanks aan diens kwaden en gevaarlijken invloed op het onderwijs op de scholen der vereeniging daarmede geen einde was gemaakt;

4. dat de leiding van de schoolvereeniging en van de handelsschool in handen was en bleef van een sociaal gevaarlijk en opruiend persoon en de noodlottige invloed daarvan op de opgroeiende jeugd moest worden onderkend en niet kon uitblijven, wederom daartoe strekkende om het vertrouwen van ouders en voogden in onze scholen, die aan ongeveer 800 leerlingen onderwijs verstrekten, te schokken en te vernietigen;

5. dat de schoolvereeniging afkeurenswaardige arbeidsvoorwaarden deed gelden, welke leugenachtige mededeeling enkel daartoe strekte om het publiek in het algemeen en de werknemers in den dienst der vereeniging in het bizonder afkeer en verachting voor onze vereeniging in te boezemen met al de schadelijke gevolgen van dien;

6. dat er met 's lands gelden door de regeering ten onrechte steun was gegeven aan de vereeniging, hetgeen, indien dit waar ware, gerechte verbittering bij het publiek zou wekken, te meer waar dan deze overheidssteun met ondank door een gezagsvijandige actie onzerzijds zou zijn en worden beloond, hetgeen onze vereeniging terecht zou blootstellen aan den haat en de verachting van het publiek;

7. dat in het algemeen het vertrouwen van het publiek in onze vereeniging, haar bedrijf en haar scholen, misplaatst was, hetgeen op velerlei wijzen en met velerlei middelen werd gesuggereerd en opgedrongen aan het publiek;

II. Door deze onrechtmatige, immers tegen beter weten in gevoerde, campagne welke door nagenoeg alle in het hollandsch verschijnende dag- en andere bladen in Nederlandsch Indië werd belicht, overgenomen, voortgezet en aangedikt, is aan de Vereeniging enorme geldelijke schade toegebracht.

III. Op 20 December 1934 heeft het Algemeen Indisch Dagblad de Preanger Bode in een erkenning van zijn onrechtmatige campagne, deze gedeeltelijk teruggenomen, waarmede echter de door het blad aangerichte schade in geenen deele hersteld is.

III. ONS VERWEER.

I. Gezagvijandige actie op onze scholen.

Voor het bewijs dat door het dagblad vd. een gezagsvijandige actie op onze scholen als feit werd vastgesteld, wordt naar voren gebracht:

1. dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode op 3 October 1934 het publiek opschrikte met een hoofdartikel, houdende een sensationaal verhaal, hetwelk in de zoogenaamde „manchette" of „kleine courant" van het blad waarin alleen sensationeele, opzienbarende mededeelingen worden opgenomen, werd vastgenageld als „*anti-gezags-actie* op Bandoengsche school door dr. Douwes Dekker". (Prod. 1, manchette) hetgeen het sensationeele karakter van de veronderstelde „actie" doelbewust overmatig-scherp belichtte.

2. dat in bovenbedoeld hoofdartikel onder den suggereerenden kop: „Als in 1912...." het publiek werd geprepareerd tot geloof aan het opgedischte verhaal omtrent die *„anti-gezags-actie"* door in herinnering te brengen de *„gezagsvijandige activiteit"* van „den leider van het Ksatrian Instituut", welke *„tegen het gezag gerichte daden"* „gevangenschap en zelfs verbanning tot gevolg hadden". (Prod. 1: 1e — 3e al.).

3. dat in bedoeld hoofdartikel de volgende verzinsels als even zoo vele aaneengeschakelde feiten eener *„gezagsvijandige actie"* aan het publiek werden voorgelegd:

   a) dat door den „leider der school" (i.e. de Moderne Middelbare Handelsschool van onze Vereeniging het Ksatrian Instituut) „bemerkingen" werden geplaatst, „die de Lombok-expeditie *in een voor het Nederlandsch gezag zeer ongunstig daglicht* stelden", welke mededeeling *in strijd met de waarheid* was. (Prod. 1, 6e al. jo. Prod. 14 sub b.).

   b) dat door den leider van onze Handelsschool „de geboortedag van Dipo Negoro genoemd werd als de dag waarop hij zijn leerlingen gaarne vrijaf zou geven.....", welke mededeeling *in strijd met de waarheid* was, daargelaten dat de geboortedag van D. N. niet bekend is. (Prod. 1, 8e al. jo Prod. 14 sub c.).

   c) dat „ook over ons Koninklijk Huis" de directeur van genoemde school onzer Vereeniging, „zich op hoogst ontoelaatbare wijze in de klas zou hebben uitgelaten", welke mededeeling *in strijd met de waarheid* was. (Prod. 1, 9e al. jo. Prod. 14 sub d.).

   d) dat enkele scholieren door den directeur waren „verwijderd omdat hij hen voor de aanbrengers van het geval hield", dit „geval" zelf (i.e. de *anti-gezags-actie*) daarmee vastleggende, welke mededeeling *in strijd met de waarheid* was, zijnde geen enkele leerling der school in verband met deze aangelegenheid verwijderd geworden. (Prod. 1, 15e al.).

4. dat geen der aangehaalde verzinsels bij het verhoor van den heer Dr. E. F. E. Douwes Dekker door den chef der politieke recherche op 2 October 1934 te Bandoeng een punt van onderzoek heeft uitgemaakt, dat bedoelde chef der politieke recherche deze en andere punten als „klaarblijkelijke onzin" ecarteerde, waarna de heer D. D. zelf er op aandrong „dezen onzin vast te leggen", t.m. waar de chef der politieke recherche verklaarde dat „de overheid natuurlijk wist dat de scholen van het Ksatrian Instituut vrij van

politieken invloed waren, waarom er dan ook van zelf sprekend nooit eenig, immers onnoodig, politietoezicht op ons bedrijf is uitgeoefend''.

5. dat, ondanks een dadelijk op de verzinsels van het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode gevolgde en in het blad van 4 October 1934 afgedrukte waarschuwing (Prod. 2) van het Bestuur der Schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut aan de redactie van dat blad, mededeelende dat de Vereeniging een schade-actie tegen hetzelf zou moeten aanhangig maken, het meer genoemde blad moedwillig en met verscherpt blijkende intentie, zijn campagne tot benadeeling van ons bedrijf heeft voortgezet, en reeds op 4 October 1934 een ingezonden stuk heeft opgenomen van een zekeren De Raadt, waarin verklaard werd dat de schrijver had kennisgenomen „van de feiten en van *de gezagsondermijnende actie*'', die „de hemel weet *hoe lang reeds! — werd gevoerd*'', waaruit wel blijkt hoe het publiek de verzinsels van het blad, immers als mededeeling van feiten bedoeld, ook als feiten heeft aangenomen, hetgeen, door den positieven vorm waarin die verzinsels waren ingekleed, ook te verwachten was. (Prod. 3).

6. dat op 18 October 1934 in de nog steeds niet beëindigde campagne, het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode de Regeering ried tot preventief ingrijpen, omdat bij afwachten: „er reeds veel kwaad gesticht is, dat niet meer te achterhalen valt, het zaad van den haat gestrooid is en het ontkiemt en straks de wrange vruchten draagt'', bedoelende duidelijk te maken dat er op de scholen van ons Instituut en althans op onze handelsschool, een systematische *anti-gezags-actie* gevoerd werd, waar toch uitdrukkelijk op „dergelijke actie'' werd gewezen, zij het *in strijd met de waarheid.* (Prod. 5, 10e al. jo. Prod. 14, sub e.).

7. dat trouwens door het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode in dit zelfde hoofdartikel als bedoeld sub 6, van *„de nieuwe feiten van gezagsvijandige aard''*, gesproken werd *in strijd met de waarheid.* (Prod. 5, 1e al.).

8. dat de gevoerde antigezagsactie, den leider onzer Handelsschool, den leeraren en onderwijzers en het Instituut zelf, zooals later blijken zal, ten laste gelegd, niet anders dan als een systematische actie en als „opruiing'' op te vatten is, waar in het zelfde hoofdartikel, als bedoeld sub 6 en 7, afgedrukt is een gedeelte van een verklaring, afgegeven aan de redactie van het Alg. Ind. Dagblad

4. dat des ondanks door het genoemde dagblad, in strijd met de waarheid en moedwillig immers tegen zijn erkenningen in, de volgende mededeelingen, insinuaties en onjuist ingeraamde voorstellingen zijn afgedrukt en verspreid met kennelijk geen ander doel dan, onrechtmatig, onze Rechtspersoon te treffen; t.w.:

   a) dat *„D. D. en mevrouw D. D. de schoolvereeniging"* waren (Prod. 5, 4e al.)
   b) dat *„de heer D. D.* noemt enz.", *„de heer D. D.* ontkent enz.", *„de heer D. D.* beklaagt zich enz.", *„de heer D. D.* loopt naar de justitie enz.", terwijl de heer Douwes Dekker niets van dien aard gedaan heeft, wel echter al die handelingen zijn verricht door onze Rechtspersoon, hetgeen nadrukkelijk door ons werd medegedeeld en hetgeen in het blad ook is afgedrukt. (Prod. 2 en 7).
   c) dat „het Gouvernement *den heer D. D.* met subsidie tegemoetgekomen is". (Prod. 5, 14e al.).
   d) dat „het Gouvernement *f* 43.000.— aan de Nillmij *ten behoeve van den heer D. D.* terugbetaalde". (Prod. 5, 14e al.).
   e) dat *„aan den heer D. D.* werd toegestaan om de schuld aan het Gouvernement terug te betalen met *f* 75.— per maand". (Prod. 5, 14e al.).
   f) dat *„D. D.* nu *zijn* perceelen weer in onbezwaard *eigendom* had". (Prod. 5, 14e al.).
   g) dat *„D. D.* dus weer nieuwe hypotheek kon gaan sluiten". (Prod. 5, 14e al.).
   h) dat *„D. D. zijn* leerkrachten geheel naar *eigen* believen kon bezoldigen". (Prod. 5, 14e al.).
   i) dat het Ksatrian Instituut „het instituut *van D. D.*" was. (Prod. 5, 15e al.).
   j) dat het Ksatrian Instituut *„zijn* instituut" was. (Prod. 1, 15e al.).
   k) dat *het gebeurde met den heer Douwes Dekker* was *„de Ksatrian-affaire"* (Prod. 7a, kop) en *„het gerucht om het Ksatrian Instituut"* (Prod. 5, kop).
   l) dat de heer *D. D. „eigenaar"* is van het Ksatrian Instituut. (Prod. 8, 1e al.).

5. dat deze onware voorstellingen opzettelijk zijn gegeven, immers hier en daar (met name onder c. tot en met h. en onder l.) een te opvallend gebrek aan kennis van wettelijke figuren verraden, om te kunnen veronderstellen, dat een publiek voorlichter zoo gebrekkige kennis zou bezitten, en dat veeleer duidelijk wordt hoezeer een moedwillige verwringing van verhoudingen voor de ophitsing van

het ondeskundig publiek noodig was om dit publiek in verbittering te kunnen brengen tegen onze Rechtspersoon, welke buiten deze geheele aangelegenheid had behooren gehouden te zijn.

VI. Rechtstreeksche aanvallen op het Instituut.

Ten bewijze dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode niet enkel langs den indirecten weg, n.l. door de vereenzelviging van het Ksatrian Instituut met den heer Dr. Douwes Dekker, maar ook rechtstreeks het Ksatrian Instituut heeft aangevallen, aansprakelijk gesteld voor de veronderstelde handelingen van derden, wordt aangevoerd:

1. dat het Alg. Indisch Dagblad de Preanger Bode reeds in zijn allereersten aanval op 3 October 1934 verklaarde de bedoeling te hebben „om in breeden kring de aandacht te vestigen op het „eigenaardig'' *karakter van dit instituut*'', t.w. het met name genoemde Ksatrian Instituut. (Prod. 1, 13e al.).

2. dat het blad, na een campagne van 2½ maand, n.l. op 18 December 1934, nadrukkelijk in de herinnering van het publiek terugriep „hoe het signaleerde *hetgeen op het Ksatrian Instituut geschiedde*'' en „hoe *daar* een gezagsvijandige geest *wordt* gekweekt'' (Prod. 8, 1e al.).

3. dat door het blad zonder eenige noodzaak en wederom buiten elk verband met hetgeen er op de Handelsschool van de Vereeniging zou zijn geschied, het Ksatrian Instituut er bij gesleept werd en *de geldelijke aangelegenheden van het Ksatrian Instituut* aan het publiek werden blootgelegd, hetgeen bovendien gebeurde op kwaadbedoelende wijze, immers met verwringing van data en verhoudingen, ten einde het Ksatrian Instituut in het openbaar zoo ernstig mogelijke schade te berokkenen. (Prod. 5, 14e al.).

4. dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode heeft medegedeeld dat *de subsidie,* welke het Ksatrian Instituut gedurende 7 jaren uit 's Lands kas had ontvangen ten behoeve *van zijn Eerste Lagere School* (ten onrechte en strijdig met de waarheid door het blad genoemd „subsidie aan den heer D. D.'') *„werd ingetrokken''*. (Prod. 5, 14e al.), welbewust dat dit een onwaarheid was, aangezien het blad zelf op 9 December 1933 had medegedeeld dat *het Ksatrian Instituut zelf* op 22 Augustus (ten rechte 21 Augustus) 1933 aan de Regeering *verzocht had* om den subsidieband met het land te mogen slaken, dat als contraprestatie de overheid de gebouwen van het Ksatrian Instituut aan hetzelf in onbezwaarden eigendom vrij-

gaf, en dat tusschen de Regeering en het Ksatrian Instituut de overeenkomst ter zake werd geteekend, waaruit wel blijkt dat de subsidie, wel verre daarvan, te zijn ingetrokken, integendeel door het Ksatrian Instituut zelf werd prijsgegeven.

5. dat de „intrekking van een subsidie'' voor elke schoolonderneming van noodlottige beteekenis is, aangezien daarin ligt besloten dat de getroffen school niet meer aan de wettelijk gestelde eischen aan efficientie, onderwijs en leerplan voldoet *en niet meer als volwaardige school erkend* kan worden, zoodat de mededeeling dat een subsidie is ingetrokken onberekenbare schade veroorzaakt.

6. dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode den indruk moedwillig heeft gevestigd dat er op het Ksatrian Instituut *t.a.v. de bezoldiging der leerkrachten willekeur en uitbuiting* heerschen, waar toch het blad schreef dat de leerkrachten *„naar eigen believen''* werden bezoldigd en dat er *„aanmerkelijke salarisverlagingen''* werden toegepast (Prod. 5, 14e al.) alle welke mededeelingen in strijd met de waarheid zijn, aangezien de bezoldigingen der leerkrachten, hun toelagen, verhoogingen en rechtspositie reglementair zijn vastgelegd en in individueele benoemingsbesluiten tot uitdrukking komen, terwijl op de Lagere Scholen van het Instituut, welke door het blad bedoeld zijn geworden, de bezoldiging van de leerkrachten ongeveer gelijk is aan of beter dan de bezoldiging die op de openbare scholen van gelijk type voor gelijk ambt wordt uitgekeerd.

7. dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode in dit verband geinsinueerd heeft dat *de arbeidsvoorwaarden op het Ksatrian Instituut* van laakwaardigen aard zouden zijn waar toch het blad schreef: „Er staan ons over de arbeidsvoorwaarden op het instituut nog verschillende gegevens ten dienste, maar wij zullen die voor het oogenblik maar laten rusten. Even als gegevens van anderen aard.....'' (Prod. 5, 15e al.).

8. dat in de laatste zinsnede en den suggereerenden vorm daarvan, de welbewuste bedoeling voorzit het publiek het hoofd te doen schudden over te veronderstellen corruptie, schandaal, bedrog of wat dan ook *op het Ksatrian Instituut.*

9. dat ook de ouders van leerlingen *op de scholen van het Ksatrian Instituut* rechtstreeks tegen onze vereeniging werden opgehitst doordat het blad in zijn kolommen afdrukte dat „de leerkrachten de gezagsondermijnende actie „sanctionneerden'' en dat „door de

leerkrachten werd getolereerd dat hun ambt voor dergelijke doelstellingen werd misbruikt'', „waardoor *de belangen van de hun toevertrouwde leerlingen ernstig zijn geschaad*''. (Prod. 3, 5e al.).

10. dat al deze mededeelingen en voorstellingen hun doel niet hebben gemist en de Schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut in haar bloeiend schoolbedrijf zeer zware schade hebben toegebracht.

VII. Schokking van het vertrouwen van het publiek in het Ksatrian Instituut.

Ten bewijze dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode geen middel onbeproefd heeft gelaten om het vertrouwen van Regeering, Departement en Publiek in het Ksatrian Instituut, dat blijkens zijn voortdurenden bloei zeer groot en welverdiend was door welhaast dertienjarigen onvermoeiden arbeid, nooit versagende geestkracht, offervaardigheid en burgerzin, te schokken, indien mogelijk te vernietigen, wordt aangevoerd:

1. dat verwezen moge worden naar al het hiervoor verzamelde materiaal;

2. dat het bovendien de welbewuste, gedurende 2½ maand voortgezette bedoeling van het genoemde dagblad is geweest om de Regeering tot rigoureus optreden tegen onze Vereeniging op te hitsen, en anderzijds het publiek zulk rigoureus regeerings-optreden te doen verwachten, welke bedoeling blijkt uit de volgende, in strijd met de waarheid gedane sensationeele mededeelingen, dan wel op niets uitgeloopen voorspellingen, valsche voorspiegelingen en fantastische verzinsels, daartoe strekkende onrust en spanning gaande te houden bij leerlingen, ouders en publiek en dezen de overtuiging op te dringen, dat de scholen van het Ksatrian Instituut ongeschikt zijn om als opleidings-inrichtingen te dienen voor de jeugd:

   a) „..... *de leider van het Ksatrian Instituut* heeft zich reeds lang geleden een *groote beruchtheid* verworven door zijn gezagsvijandige actie''. (Prod. 1, 3e al.).
   b) „Wij achten het beter af te wachten, welke *maatregelen de overheid zal nemen*'',..... Wij houden er ons van overtuigd, dat *deze afdoende zullen blijken*''. (Prod. 5, 16e al.).
   c) „Ook heeft de zaak *de aandacht van den procureur generaal en van het departement van Onderwijs*. Men kan er op vertrouwen dat deze instanties *de noodige maatregelen* zullen weten te treffen''. (Prod. 1, 14e al.).
   d) „Men vraagt zich nu af, wat verder gaat gebeuren, in het

bizonder *welke maatregelen de Regeering zal nemen.* Want *men is het hierover wel eens,* dat bestendiging van den toestand van het oogenblik in hooge mate ongewenscht is''. (Prod. 5, 5e al.).

e) „Hier ligt inderdaad de kern van de zaak: dat men iemand van de politieke gezindheid van D. D. (den voorzitter, oprichter en opbouwer van het Ksatrian Instituut) nimmer op het onderwijs had mogen loslaten, en dat *men thans deze fout zoo snel en zoo grondig mogelijk dient te herstellen*''. (Prod. 5, 13e al.).

f) (Met instemming overgenomen uit het orgaan van de Vaderlandsche Club) „D. D. was toch geen *onbekende..... voor de politieke recherche? Had de Regeering* er *niet* voor *moeten waken* dat (hij) werd losgelaten op de jeugd? Stond deze man niet onder geregeld *politie-toezicht?*'' (Prod. 5, 12e al.).

g) (Met instemming geciteerd uit de Javabode) „Dit was *een cardinale fout* onzer *overheid,* en zij dient *zoo spoedig mogelijk* te worden gevolgd door een *onderwijsverbod*''. (Prod. 5, 11e al.).

h) „..... ons Gezag stevig genoeg..... om dergelijke actie..... *als het uur gekomen is, den kop in te drukken.....* maar het is de vraag of dit repressief optreden niet vroeger ware te vervangen door *preventieve maatregelen*''. (Prod. 5, 10, al.).

i) (Zinspelende op *interneering* en overnemende wat de Javabode schreef) „Wij meenen te weten dat het wel niet tot een nieuwe toepassing der *exorbitante rechten* zal komen. Dit is zeker *jammer*''. (Prod. 7, 13e al.).

j) „..... *de stukken.....* door den resident *aan den gouverneur zijn gezonden,* waarbij het *voorstel* wordt gedaan..... de *onderwijsbevoegdheid te ontnemen*''. (Prod. 7a.).

k) „Er is toen een *nauwkeurig onderzoek* gevolgd en het *voorloopig slot* was: dat de resident aan *den Gouverneur voorstelde.....* de *onderwijsbevoegdheid* te *ontnemen*''. (Prod. 8, 2e al.).

l) „de *overheid heeft overwogen* enz.''. (Prod. 8, 4e al.).

m) „Er is uiteindelijk *besloten.....* een *ernstige waarschuwing* te doen geven en *zulks is nu..... geschied.* (Prod. 8, 5e al.).

n) „D. D. kreeg *ernstige waarschuwing van resident*''. (Prod. 8, manchette).

o) „*Ernstige waarschuwing* aan Douwes Dekker''. (Prod. 8, kop van entrefilet).

3. dat de mededeelingen omtrent de z.g. feiten in de items hierboven sub i, j, l, m, n, o leugens of verzinsels zijn.

4. dat de met veel luidruchtigheid verklinkende veelschalmige anticlimax (interneering — exorbitante rechten — afdoende maatregelen

der regeering — snelle maatregelen der regeering — grondige foutenherstelling — ontneming van onderwijsbevoegdheid — voorstel aan gouverneur — stukken doorgezonden — aandacht van den procureur generaal — aandacht van het departement — ernstige waarschuwing — onderhoud met den resident — afwezigheid van eenigen maatregel.....), de daaruit wel duidelijk blijkende afwezigheid van eenige redèn voor de Regeering om hetzij repressief hetzij preventief op te treden, zoomede het doorzicht van de Regeering hetwelk Haar natuurlijk afzijdig heeft doen blijven van dezen minderwaardigen kranten-rel, het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode hadden moeten doen begrijpen dat al zijn voorafgegane sensationeele ophitsingsberichten evenzoovele onwaarheden waren geweest, indien althans waarachtige goede trouw en waarachtige behartiging van het algemeen belang bij dat blad zouden hebben voorgezeten, en dat in dat geval het algemeen belang en eigen respectabiliteit dwingend zouden hebben geeischt een dadelijken terugkeer van zijn weg van voortholland verdichtsel, naast ruiterlijke amende honorable en aanbod tot herstel van aangerichte schade, — dat echter toenemende verbittering den toon aangaf in het valsche pathos van zijn á tort et á travers gedurende 2½ maand voortgevoerde gele-pers-campagne.

3. dat toch deze mentaliteit zich heeft verraden in de gretigheid tot opname, afdruk en verspreiding van allen, het blad uit te vaak duisteren hoek aangewaaiden kwaden praat, en in, daarnaast, den vijandigen onwil om eenige rechtzettende uiting te accepteeren en de bemoeilijking van de bekendmaking daarvan aan het publiek, wanneer wettelijk voorschrift tot opname dwong.

4. a) dat toch op 5 October 1934 een ingezonden stuk van een zekeren De Raadt, volkomen outsider, in het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode werd afgedrukt, welks inhoud de bedoeling had, het vertrouwen van het publiek in ons leeraarscorps te schokken. (Prod. 3.).
   b) dat op 6 October 1934 een ander ons schadend ingezonden stuk werd afgedrukt, (niet geproduceerd daar de inzender dit stuk later in geschrifte aan ons heeft teruggenomen.).
   c) dat op 18 October 1934 een leugenachtige verklaring van een gestraften schooljongen, zijn directeur belasterend, werd afgedrukt, en blijkbaar aangenomen als onbezoedelde waarheid. (Prod. 5, 6e, 7e en 8e al.).
   d) dat de bronnen van de „berichten'' inderdaad wel voornamelijk geweest zijn: een drietal gestrafte schooljongens en societeitscommerages.

c) dat echter op 4 October 1934 een verweer van het Bestuur der Schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut smalend besproken en de inhoud daarvan moedwillig zoo verwrongen aan het publiek voorgesteld werd, dat ook daarbij de intentie om het vertrouwen van het publiek in de vereeniging te schokken, duidelijk bleek. (Prod. 2.).

f) dat op 18 October 1934 een rechtzettend artikel in de Sipatahoenan werd aangetast met de bedoeling den goeden indruk daarvan op het publiek weg te nemen. (Prod. 5, 9e al.).

g) dat op 19 October 1934 de opname van een ingezonden stuk van het Bestuur onzer vereeniging, houdende een categorische ontkenning van de juistheid der door het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode geuite beschuldigingen, plaatsing geweigerd werd op uiterst vijandige wijze en op futielen grond. (Prod. 6.).

h) dat op 19 December 1934 de opname van een ingezonden stuk van onzen leeraar A. H. van der Spek, wijzende op de ongemotiveerdheid van de aanvallen op de Handelsschool onzer Vereeniging, geweigerd werd in, voor het Ksatrian Instituut vijandige bewoordingen. (Prod. 9 en Prod. 12.).

i) dat op dienzelfden dag de opname geweigerd werd van een ingezonden stuk van een zekeren, ons niet bekenden F. L. F., die blijkens de voor het Ksatrian Instituut vijandige beantwoording door het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode, een lans gebroken had voor onze Vereeniging.

j) dat op dienzelfden dag de opname geweigerd werd van een ingezonden stuk, afkomstig van de Directie van onze Handelsschool, buiten onze voorkennis aangeboden, welk stuk uiteraard de ongemotiveerdheid van de gevoerde dagblad-campagne aantoonde, zooals den volgenden dag bleek, toen het opname vond. (Prod. 9, 6e al.).

5. dat uit dit resumee al wel blijkt de intentie om de Vereeniging waar mogelijk, zelfs met zulke gering te schatten middelen, te schaden, nog scherper belicht door de graagte waarmede ons schadende uitingen van het orgaan der Vaderlandsche Club, van de Javabode en van andere bladen met instemming werden herdrukt in de eigen kolommen, terwijl het algemeen belang zeker niet gediend kan zijn met zoo tastbaar eenzijdige en vijandige belichting eener aangelegenheid.

6. dat inderdaad op 18 October 1934 het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode schreef dat er in onzen dienst ook leerkrachten waren, „die boven elke verdenking van deloyaliteit staan". (Prod. 5) terwijl op

19 December 1934 verzekerd is geworden door het genoemde blad, niet te veronderstellen dat de leeraren aan onze Handelsschool, aan een gezagsvijandigen geest *meewerkten*, maar dat zulke sporadische uitingen 1) dadelijk werden ontsierd door verzwakkende restricties, en 2) verdrinken in den oceaan van kwaadveroorzakende berichten, welke in den tijd van 2½ maand met vaak groote drift over onze Vereeniging is uitgestort en daarin hun beteekenis verliezen door de veel talrijkere uitlatingen welke, gelijk hiervoor aangetoond, het flagrante tegendeel verkondigden.

VIII. Erkenning van de onrechtmatigheid en ongemotiveerdheid van de Dagblad-campagne.

Ten bewijze dat het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode zelf heeft ingezien dat het, ook in verband met de houding der Regeering, moeilijk met zijn campagne kon voortgaan en dat het met een schoorvoetend neergeschreven halve erkenning getracht heeft, zich tegenover het publiek te verantwoorden over de vele kolommen onwaarheid, omtrent onze vereeniging en haar scholen, waarop het dit publiek gedurende 2½ maand had vergast, wordt aangevoerd:

1. dat het genoemde blad op 20 December 1934 heeft neergeschreven: *„Het is ons gebleken, dat het onderwijs en de opvoeding aan de Moderne Middelbare Handelsschool buiten den invloed van den heer Douwes Dekker staan".*
   „..... dat (de huidige directie dier school, opgetreden op 3 October 1934 en sedert in functie) *„een waarborg (is) dat het onderwijs aan deze school volkomen vrij is van al zulke (n.l. gezagsvijandige en gezagsondermijnende) propaganda of invloed".* (Prod. 10, naschrift op het ingezonden stuk van de directie der Handelsschool).

2. dat derhalve volgens deze erkenning alle aanvallen, door het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode gedaan op de Vereeniging Het Ksatrian Instituut, immers op haar onderneming, De Moderne Middelbare Handelsschool onrechtmatig en ongemotiveerd zijn geweest, t.a.v.:
   a) eenige gezagsvijandige actie
   b) een slechten geest bij leerlingen en leerkrachten
   c) het jeugdbedervend onderwijs
   d) de bedriegelijke leiding

3. dat, om systematisch vast te stellen, alle mededeelingen, berichten, insinueeringen en voorstellingen van het Alg. Ind. Dagblad de

Preanger Bode, slaande op de periode 3 October — 19 December 1934, onwaar waren, t.a.v.:

a) het bestaan van een gezagsvijandige actie op onze Handelsschool. (Vide Afd. I 1 — 5 hiervoor).
b) het zaaien van haat op de Handelschool tegen het nederlandsche gezag. (Vide I 6).
c) het voortgaand kweeken en het bestaan van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen van de Handelsschool. (Vide I 11 — 12 en II 1a).
d) de medewerking, dan wel dulding, dan wel toelating door het leeraars-corps van de gezagsvijandige actie op de Handelsschool (Vide II 6a — d).
e) het bedorven en bedervende onderwijs. (Vide III 1a — d en 3).
f) misleiding in zake de vervanging der directie van de Handelsschool op 3 October 1934 (Vide III 3 — 5 en IV 1b — f).
g) een gevaarlijken invloed van den leider van onze Vereeniging op het onderwijs en de opvoeding op de Handelsschool (Vide III 3, en VII 1, 2).

4. dat derhalve door ons terecht gewezen is, in de meerbedoelde dagbladcampagne te onzen detrimente, op:
   a) lasterlijke betichtingen (Vide I 10).
   b) de brandmerking van de Handelsschool als een schadelijke, gevaarlijke, jeugdbedervende onderwijs-inrichting (Vide I 13).
   c) de teekening van het leeraarscorps van de Handelsschool als ongeschikt voor hun taak en jeugdbedervend, immers medeplichtig aan opruiing en gezagsvijandige propaganda. (Vide II 6 — 9).
   d) de bedoeling om het onderwijs op de Handelsschool te stigmatiseeren als minderwaardig, onjuist, verkeerd of slecht. (Vide III 2).
   e) de bedoeling om het publiek afkeerig te maken van de Handelsschool. (Vide II 10 en IV 2).
   f) de bedoeling om kwaad te doen door het opnemen van lasterlijke ingezonden stukken en het bemoeilijken of weigeren van de opname van rechtzettende ingezonden stukken, rakende onze Handelsschool. (Vide VII 5).

5. dat de erkenning van het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode dat het gedurende 2½ maand een onwaardige campagne heeft gevoerd tegen de Schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut echter niet ongedaan maakt de enorme schade, aan de Vereeniging volkomen ten onrechte daardoor toegebracht.

6. dat de erkenning te schande maakt elk eventueel beroep van het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode dat het gewenscht zou hebben het algemeen belang te dienen, omdat toch in die erkenning ligt besloten dat dit algemeen belang t.a.v. de aangevoerde punten per saldo niet gediend is geworden.

7. dat toch ook het algemeen belang nimmer gediend kan zijn met onwaarheid, valsche voorstelling, persoonlijke animositeit en insinuatie, noch ook door moedwillig de veronderstelde daden en handelingen van den directeur van een onzer scholen voor te stellen als daden en handelingen, waarvoor de Rechtspersoon het Ksatrian Instituut verantwoordelijk diende te worden gesteld en die althans ook op haar rekening dienden te worden geschreven; noch ook door onware voorstellingen van vernietigende maatregelen, door de overheid te nemen tegen den leider van de Schoolvereeniging Het Ksatrian Instituut, dan wel tegen dit Instituut zelf; noch ook door het publiekelijk, — daarbij onjuist — bespreken van de geldelijke aangelegenheden onzer Vereeniging; welke met de gesignaleerde daden en handelingen niets uitstaande hadden of hebben; noch ook met insinueerende zinspelingen op de arbeidsvoorwaarden in onze organisatie, welke elke critiek kunnen doorstaan; noch ook met het aantasten van den goeden naam van ons leeraars-corps.

8. dat de erkenning, hiervoren vaker genoemd, gedragen wordt:
   a) door de waardeering en den moreelen steun, welke de Vereeniging van Regeeringszijde heeft mogen deelachtig worden tot op heden;
   b) door den materieelen steun welke de Vereeniging van Regeeringszijde bij meer dan een gelegenheid heeft mogen ontvangen.
   c) door de waardeering en den steun, welke de Vereeniging ten Departemente van Onderwijs steeds heeft mogen vinden.
   d) door de afwezigheid van eenigen overheidsmaatregel in de affaire in geding waardoor schade zou kunnen worden berokkend aan het met groote geestkracht opgebouwde sociale werk van onze op eigen krachten drijvende Vereeniging.
   e) door de inspectierapporten over den op 3 October 1934 afgetreden directeur van onze Handelsschool, van 1927 en 1933, welke rapporten buitengewoon vleiend zijn over diens bekwaamheden als lesgever en opvoeder.
   f) door de verklaringen van alle leerlingen van de Handelsschool (Prod. 13).
   g) door de verklaring van de leerlingen van de derde klasse van de Handelsschool. (Prod. 14).

h) door de waardeering bij de politieke recherche, welke ons nooit heeft lastig gevallen, zelfs niet om bloote inlichtingen, overtuigd als zij er van was dat het onderwijs op onze scholen geheel vrij is van politieke invloeden, welke verzekering ons door haar gegeven is.

9. dat de erkenning van het Alg Ind. Dagblad de Preanger Bode in zich sluit de erkenning dat i.c. de macht van de dagbladpers misbruikt is geworden in een kwade zaak, n.l. om afbreuk te doen en schade te berokkenen aan een groot en welvarend bedrijf, dat allerminst aanleiding heeft gegeven tot aanvallen op zijn sociaal nuttigen en door de overheid gewaardeerden arbeid.

10. dat de motieven tot dit machtsmisbruik der pers wel doorzichtig zijn, blijkbaar door het gezag ook wel doorzien werden, en wellicht gezocht moeten worden in de politieke kleur van het blad in kwestie, maar dat zij daarmee mogelijk geexpliceerd, echter nooit geexculpeerd kunnen worden.

Wij willen met emphase op het volgende wijzen. 's Lands middelen zijn niet langer in staat om het onderwijs voor deze landen te handhaven op het peil dat de Overheid zelf daarvoor zou wenschen aan te leggen. Vandaar dat het in het algemeen belang ligt, dat geleidelijk aan de Overheid zich van een groot deel van haar taak t.a.v. de onderwijs-voorziening losmaakt, en deze taak overdraagt aan het particulier initiatief. Het is ongetwijfeld uit dien hoofde dat de Regeering met groote welwillendheid haar steun geeft aan het particulier onderwijs, met name aan dat hetwelk zich zelf weet te redden en geen beroep behoeft te doen op den steun uit 's Lands kas. Wat echter zal er van dit onderwijs terecht komen wanneer het overgeleverd zou mogen worden aan een onverantwoordelijke pers, die zich ongestraft zou mogen veroorloven, welvarende schoolbedrijven als het onze zoodanig te havenen en te schaden, dat daardoor jaren langen harden ijver en ontwikkeling van geestkracht zouden worden teniet gedaan? Zulk machtsmisbruik van de pers is lijnrecht tegen het algemeen belang gericht. Zij zal in dit opzicht zekerlijk gebreideld moeten worden.

11. **VERKLARING.**

Den geest van het door mij op Vrijdag 28 September 1934 des morgens bij het binnenkomen in de klas van het 3e studiejaar in het gebouw van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng gesprokene, naar aanleiding van het verzoek van verscheidene leerlingen om vrij-af ter viering van de herdenking der Lombok-expeditie, vindt men terug in het ondervolgende. Ik weet mij zeer goed uit te drukken, ben een geroutineerd spreker, en bouw mijn zinnen zoo op, dat zij precies weergeven wat ik bedoel. Natuurlijk is een letterlijke weergave van wat er in een paar minuten is gezegd, niet mogelijk. Maar er is voor een goed luisteraar geen mogelijkheid geweest om andere zaken te hooren in wat ik zeide, dan wat ik ook werkelijk zeide.

Ik sprak derhalve aldus: „neen, het is je gister al gezegd, ik geef jullie geen vrij-af. Jullie hebt niets met die Lombok-affaire te maken. De expeditie was een nederlandsch militair wapenfeit. Wat hebben jullie daarmee noodig? Lees liever eens na wat generaal Van Beek volgens het A. I. D. nu net over die expeditie geschreven heeft. Eigenlijk moesten jullie je schamen, dat jullie zulke dingen wilt vieren. Duizenden dooden, — dat zijn geen dingen om te herdenken en te vieren! Waarvoor is het noodig om het leed en de ellende van honderden en duizenden weer in de herinnering terug te roepen? Die viering van Tannenberg, waar honderdduizend Russen gedood zijn, — jullie hebt dat nu juist in de illustraties gehad, — vinden jullie dat mooi? En Weenen? Mooi? Daar juicht een deel van het volk over den moord op dien kranigen kleinen kanselier Dollfuss. Mooi? Zijn het daar in Oostenrijk vijanden van elkaar, dat een deel van het volk het uitmoorden van een ander deel van het eigen volk bejubelt en viert? Moet het hier bij ons misschien ook daarheen? Alles wat er aan beschaving in jullie is, moet zich verzetten tegen al zulke feestvierderij! — En bovendien is het politiek".

Ik herinner me dat er verwonderd gevraagd werd: „Politiek?"
Ik herhaalde daarom: „Ja, politiek. Die heele feestvierderij is politiek. En mèt politiek hebben jullie niets te maken. Politiek is taboe. En nu uit! Aan het werk!"

Daar dit het eenige categorische punt van het door mij te Bandoeng

op 2 October 1934 ondergane verhoor door den chef der politieke recherche is geweest, meen ik met het bovenstaande te kunnen volstaan. Een vergelijking van het bovenstaande met het in het procesverbaal van mijn verhoor opgenomene zal doen zien dat er door mij ook na ruim drie maanden geen andere lezing is gegeven van het gebeurde. Waar waarheid gediend wordt, is dit ook niet mogelijk.

Bandoeng, 10 Januari 1935.
Dr. Douwes Dekker.

12. **AFSCHRIFT.**

van een door den Heer A. H. van der Spek op 19 December 1934 aan het Algemeen Indisch Dagblad, de Preanger Bode aangeboden ingezonden stuk, waarvan de opname geweigerd werd.

Geachte Heer Redacteur,
Hiermede verzoekt ondergeteekende U ondervolgend stukje in Uw blad te willen opnemen.
In Uw blad van gisteren komt een stukje voor onder de titel „Ernstige Waarschuwing.....". In dat bericht trof mij een zinsnede bijzonder en wel „Hoe daar een gezagsvijandige geest wordt gekweekt, onder de welwillend toeziende oogen van onderwijzers van echt Europeesche bloede".
Ik zou nu gaarne aan de betrokken redacteur van dat bericht willen verzoeken, of hij hiermee te kennen wilde geven, dat de leeraren aan de Middelbare Handelsschool verbonden, ertoe medewerkten, immers zij werkten niet tegen, dat daar een gezagsvijandige geest werd gekweekt? Mocht dit niet zijn bedoeling zijn, wat ik mij slecht kan indenken, want dan laat het bedoelde stukje aan duidelijkheid te wenschen over, en dat mag toch waar het een feit van vrij ernstig belang is niet verondersteld worden, dan zou ik bedoelden redacteur gaarne in overweging geven, zich in het vervolg wat duidelijker uit te drukken.
Mocht het echter wel zijn bedoeling zijn, dan wil ik hem bij dezen mededeelen, dat mij in mijn klas nooit iets van een gezagsvijandige geest is gebleken en dat ik dat ook zonder meer niet zou hebben toegestaan om de simpele reden, dat de politiek op een handelsschool niet thuis behoort, of het zou dan moeten zijn handelspolitiek.
Wat mijn politieke overtuiging betreft, deze is: rechts-radicaal.
U beleefd dank zeggend voor de plaatsing.

hoogachtend
A. H. van der Spek.

13. **VERKLARING.**

Wij, ondergeteekenden, alle LEERLINGEN van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaren hierbij uit eigen vrijen wil, niet daartoe gedwongen en met volle vrijheid om deze verklaring niet te teekenen, als wij daartegen bezwaar zouden hebben, dat:

1e. Alle politiek in de lessen verboden was;
2e. nooit andere politiek dan handelspolitiek in de lessen behandeld is;
3e. nooit, door welken leeraar ook, iets kwaads gezegd is van het Nederlandsche gezag;
4e. nooit iets kwaads gezegd is van de Nederlandsche vlag;
5e. nooit iets kwaads gezegd is van het Nederlandsche koninklijke huis;
6e. veeleer door onzen afgetreden directeur, Dr. E. F. E. Douwes Dekker, bij verschillende gelegenheden ons voorgehouden zijn de mooie trekken van het Nederlandsche volkskarakter, de grootheid van verschillende figuren uit de Nederlandsche geschiedenis en de Nederlandsche wetenschap;
7e. wij altijd in groote harmonie hebben geleefd met onzen directeur en onze leeraren;
8e. ons door onzen afgetreden directeur vd. steeds is voorgehouden geen rassenvoorkeur te hebben, geen enkel ras te haten, en ons als aanstaande handelsmenschen buiten alle politiek te houden.

Bandoeng, in Januari 1935.

LEERLINGEN VAN HET DERDE STUDIEJAAR

1. Tan Tit Sian
2. The Tiong Ham
3. K. Asmara
4. R. M. Hasan
5. Tan Koo Han
6. Pek Giok Jam
7. Thio Oen Kam
8. W. Hardjo
9. Thung Kiat Goan
10. The Sie Tjiang
11. H. Endi
12. A. Nawawi
13. Nio Hiong Boe
14. M. P. Dadi
15. R. B. Soenondo
16. R. Soedewo
17. F. Palenewen
18. R. Hoesein
19. Yap Tjeng Ang
20. M. Saad
21. Tan Tiong Hoei
22. Nio Hiong Boo
23. R. Patmah
24. Oen Kwat Siang
25. S. Dachlan
26. Sie Hok Siong
27. Lie Boen Hie
28. R. M. S. Sewojo
29. Tan Wie Han
30. W. Loembantobing

31. Thoeng Tjiang Tjioe
32. Lo Soei Eng
33. Achmad Doelhalim

LEERLINGEN VAN HET TWEEDE STUDIEJAAR

34. J. van den Hurk
35. M. Soedarso
36. M. Madiman
37. C. van den Hurk
38. Tan Djien Liem
39. R. Irawan
40. Go Tjoe Hoen
41. T. M. Soemtidiwiria
42. R. Sariana
43. R. S. Sossrodimoeljo
44. S. A. Harahap
45. Jo Tjit Nio
46. Kwee Song Giok
47. E. de Eerens
48. Tio May Nio
49. R. Soekresno
50. Pang In Lam
51. M. Kwik
52. Kho Tjien Hwan
53. A. Hoeseintalib
54. R. S. Soebronto
55. Tan Bian Kim
56. M. Djamaloedin
57. L. Klaassens
58. F. Chatab
59. S. Z. Loebis Moesa
60. Kho Keng Eng
61. K. Latumeten
62. Tan Kiat Liang
63. H. Wiriodinoto
64. M. K. Oesman
65. R. S. Tjokrosoegondho
66. afgeschreven 31/12-1934
67. afgeschreven 12/1-1935
68. afgeschreven 31/12-1934
69. K. van Bel
70. G. Sahulata
71. A. J. Nauta
72. M. H. Hoetapea
73. Djie Gik Hong
74. Tan Ing Djiang
75. R. O. Asahari
76. Kwee Siang Hoat
77. M. Endang
78. Yap Kim Tjioe
79. Thio Oen Liang
80. Lie Sian Tjioe
81. M. Picauly
82. Goei Kim Giok
83. B. Hoetabarat
84. P. A. Moertala
85. Liem Siong Ban
86. R. S. Soemirat
87. Tan Tik Hoo
88. Tio Tjiauw Sing
89. Tan Tek Hong
90. C. Napitoepoeloe
91. M. T. Sasmita
92. Hoo Ie Siang
93. Oey Bong Djie
94. R. Poesma
95. Kwee Liong Hwie
96. W. Uneputti
97. Tjoa Hoat Tjoen
98. L. O. Semangoen
99. Tan Tek In
100. Ong Hin Djin
101. K. Samsoedin

LEERLINGEN VAN HET EERSTE STUDIEJAAR

102. T. Pang
103. N. Lim
104. Jong Foei Boen
105. Chew Kok Kiem

106. O. Adam Sr.
107. O. Adam Jr.
108. M. Patoeka
109. S. Soeleiman
110. M. Agoes
111. L. Roos
112. M. Wasmita
113. N. Soewarti
114. A. Rafioedin
115. R. Soebanto
116. R. Soemarni
117. Ko Oen Liang
118. H. Khohonggiem
119. H. Hoo
120. A. Julienne
121. L. Sie
122. A. E. Boers
123. The Som Nio
124. R. Slamet
125. H. Barkey
126. R. Soemarjono
127. R. Soetopo
128. Oey Hong An
129. A. Djalal
130. R. Koesman
132. O Bie Tjiong
133. R. The
134. Liem Eng Tjeng
135. Tan Swie Hoen
136. (op 30/1 nog niet binnen).
137. Lauw Kok Siang
138. A. Gaffar
139. Gouw Tjin Liam
140. Go An Ping
141. R. Poernomo
142. T. Mahmoed
143. Be Siauw Boen
144. A. Adil
145. Tee Tiong Liat
146. M. Sawaloedin
147. B. F. Pasariboe
148. R. P. Reksosoesilo
149. S. Noekman
150. S. Prawirosoediro
151. M. Masrom
152. M. Arsad
153. Oey Po Han
154. Touw Tjoen Kang
155. Gouw Siang Kim
156. Go Toan Beng
157. M. Rambey
158. F. Tangkau
159. Liem Bok Soey
160. R. Soemardi
161. H. C. Palar
162. B. Isa
163. K. Soebrata
164. A. Sjahab

14. **VERKLARING.**

Wij, ondergeteekenden, LEERLINGEN van het DERDE STUDIEJAAR van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut, verklaren als hieronder volgt:

In het Algemeen Indisch Dagblad van 3 October 1934 1e blad 1e pagina staat in een hoofdartikel.

a. dat de heer Douwes Dekker „thans bezig is zijn leerlingen te „bewerken''. (4e alinea) Het A. I. D. bedoelt dat wij door den heer D. D. systematisch worden opgevoed in een bepaalde, n.m.l. gezagsvijandige richting. *Dit is niet waar. De heer D. D. heeft integendeel ons steeds van politiek verre gehouden, politieke vragen*

of gesprekken verboden en op politieke vragen dan ook geen antwoord gegeven.

b. dat de heer D. D. bemerkingen heeft geuit op Vrijdag 28 September 1934 „die de Lombok expeditie in een voor het Nederlandsche Gezag zeer ongunstig daglicht stelden". (6e al.) *Dit is niet waar.* Over de *expeditie zelf* heeft de heer D. D. alleen gezegd: De Lombok-expeditie is een Nederlandsch militair wapenfeit geweest. Daarmee hebben jullie niets noodig. Lees liever in het A. I. D. wat generaal Van Beek daarover heeft geschreven.
„De *herdenking* van de Lombok-expeditie heeft de heer D. D. iets heel verkeerds genoemd, waaraan wij niet moesten meedoen.

c. dat de heer D. D. „den geboortedag van Dipo Negoro noemde als de dag, waarop hij zijn leerlingen gaarne vrij zou geven....." (8e al.) *Dit is niet waar. Er is geen woord van gezegd.*

d. dat de heer D. D. „ook over ons Koninklijk Huis zich op hoogst ontoelaatbare wijze moet hebben uitgelaten". (9e al.) *Dit is niet waar. Over het Nederlandsche Koninklijke Huis is nooit door den heer D. D. gesproken.*
Eens, veel eerder, heeft de heer D. D. over H. M. de Koningin gesproken naar aanleiding van een vraag van een onzer over een bericht van majesteitsschennis in het A. I. D. Hij zeide toen: „Koningin Wilhelmina is ongetwijfeld de meest ontwikkelde vorstin van Europa. Bedenk altijd dat het Nederlandsche staatshoofd een vrouw is. Ik heb jullie altijd voorgehouden dat een gentleman nooit mag vergeten dat de Koningin een Vrouw is. Gebrek aan eerbied voor de Vrouw is het begin van ploertigheid".

e. dat een Javaansch leerling op een debating-avond gezegd heeft: „wij moeten steeds het witte gevaar voor oogen houden...." (11e al.) *Deze voorstelling van zaken is opzettelijk valsch.* Er werd gedebateerd over het nut van het westersche dansen voor ons, leerlingen. Een der debaters zei toen onder gelach: „ik zou zelf graag dansen. Maar ik vind dat ik zelf al veel te veel geneigd ben om de westersche vormen van pleizier maken over te nemen. Juist omdat ik zoo graag wil dansen, is dat verkeerd voor mij. Ik zeg dan tegen mijzelf: pas op, jong, dat dansen is voor jou een gevaar, dat is het witte gevaar. En al heb ik er dan lust in, dan doe ik het toch niet".

In het Alg. Ind. Dagblad de Preanger Bode van 18 October 1934, 1e blad, 1e pag. staat:

a. dat Dr. D. D. „dikwijls zeer opruiend in de klas sprak". (6e al.) *Dit is niet waar. De heer D. D. heeft nooit opruiend gesproken en is altijd zeer intensief bij de lessen geweest.*

b. dat hij „op allerlei manieren liet merken dat noch het gouverne-

ment, noch onze vlag, noch ons volkslied en noch onze Koningin deugde". (6e al.) *Dit is niet waar. Integendeel.* Wanneer het te pas kwam in de les heeft de heer D. D. een regeeringsmaatregel zakelijk besproken. Over de Nederlandsche vlag is nooit gesproken. Over het Nederlandsche volkslied ook nooit. Het Nederlandsche volkskarakter heeft de heer D. D. bij meer dan een gelegenheid ons ten voorbeeld gesteld. De groote figuren van de Nederlandsche geschiedenis heeft hij ons doen eerbiedigen zoo goed als de groote figuren in de geschiedenis van welk volk ook. Over Prins Willem de Zwijger heeft de heer D. D. ter gelegenheid van de 400-jarige herdenking een mooie voordracht gehouden. Johan de Witt is voor den heer D. D. vermoedelijk de grootste Nederlander geweest, die West Europa met zijn geest beheerschte. Over H. M. de Koningin heeft de heer D. D. nooit gesproken, dan zooals hierboven aangegeven.

c. dat hij in verband met een slechten bordenwisscher smalend gezegd zou hebben: „natuurlijk weer rood wit blauw, enz." (7e al.) *Dit is niet waar.* De waarheid is als volgt: Een onzer vroeg wat fascisme was. De heer D. D. zei toen ongeveer het volgende: Dat is een nieuwe politieke strooming, zooals we in Italië en Duitschland zien. Zij bedoelt alle nationalistische krachten in een volk te vereenigen. Die fascisten zijn nog al een lawaaierig troepje. Ze schermen erg veel met nationale symbolen en daarin zijn zij niet altijd even gelukkig. Denk maar eens aan den waanzin van het Duitsche hakenkruis. En hier, kijk eens naar dezen bordenwisscher. Waarvoor moet nu een wisscher rood wit blauw geschilderd zijn? De kleuren zijn nu al vies en smerig. Je herkent ze niet eens meer. — Daar nu de wisscher niet meer in orde was, trok de heer D. D. een buitenste viltbaan er af en wierp die weg. Toen zei een van ons: Tjijoda heeft goede groote wisschers, mijnheer. En de heer D. D. zei: ik heb ze gezien. Ze zijn in elk geval goedkooper. Dat is een voordeel".

d. dat „elke gelegenheid door den heer D. D. werd aangegrepen om of de regeering of het Koningshuis in een zeer ongunstig daglicht te stellen". (8e al.) *Dit is niet waar.* Zie boven.

e. dat de heer D. D. „antigezagspropaganda voerde" en „het zaad van den haat strooide". (9e al.) *Dit is niet waar.* Over politiek werd nooit gesproken. Politiek was verboden. In al zijn lessen heeft de heer D. D. ons voorgehouden: goodwill te winnen bij iedereen; welgezind te zijn jegens iedereen; alle politiek te vermijden; geen rasverschil te willen zien; omdat al die dingen schadelijk zijn voor den handelsman.

Deze verklaring is door den heer D. D. opgesteld. Geen van ons zou de verklaring zoo helder en duidelijk hebben kunnen opschrij-

ven. Daarna is de verklaring elk van ons voorgehouden. De heer D. D. heeft ons gevraagd of wij er iets op aan te merken hadden. Of er misschien iets onjuists was neergeschreven. Elk van ons, onderteekenaars, verklaarde dat het alles precies juist was. Geen van ons is bang voor den heer D. D. Hij heeft altijd met ons omgegaan als een vader of oudere vriend met ons zou zijn omgegaan. Wij durven met alles bij hem te komen en zijn altijd verzekerd van een vriendelijke behandeling. Onze handteekening is niet onder dit stuk gesteld, omdat wij niet zouden durven te weigeren, maar omdat deze verklaring de volle waarheid inhoudt.

Bandoeng, in Januari 1935.

Tan Tit Sian
The Tiong Ham
K. Asmara
R. M. Hassan
Tan Koo Han
Pek Giok Jam
Thio Oen Kam
W. Hardjo
Tung Kiat Goan
The Sie Tjiang
H. Endi
A. Nawawi
Nio Hong Boe
M. P. Dadi
R. B. Soenondo
R. Soedewo
F. Palenewen
R. Hoesein
Yap Tjeng Ang
M. Saad
Tan Tiong Hoei
Nio Hong Boo
R. Patmah
Oen Kwat Siang
S. Dachlan
Sie Hok Siong
Lie Boen Hie
R. M. S. Sewojo
Tan Wie Han
W. Loembantobing
Thoeng Tjiang Tjioe
Lo Soei Eng
A. Doelhalim

15. Diverse Verklaringen van door de Recherche gehoorde Leerlingen.

Ondergeteekende, R. Soenondo, leerling van het 3e studiejaar van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng verklaart als volgt:
Ik ben op 30 September 1934 te ongeveer 3 uur p. m. ten politiekantore Moskeeweg, Bandoeng gehoord door een juist geslaagde leerling van de Mosvia.
Mij werd gevraagd: Is het waar dat de heer D. D. heeft gezegd dat de Lombok-expeditie een uitmoording van ons eigen volk is geweest? Ik voelde dat de vraag verkeerd gesteld was. Daarom aarzelde ik met mijn antwoord. Ik wist niet wat ik moest antwoorden. Zóó heeft de heer

D. D. het namelijk niet gezegd. Wel zoo iets, maar niet precies zoo. De ondervrager drong aan en aarzelend heb ik „ja'' gezegd.
Ook is mij gevraagd: „Heeft de heer D. D. gezegd dat jullie je verzetten moesten?''
Ik antwoordde: Neen, heelemaal niet.
De ondervrager heeft zeker een half uur lang geprobeerd om mij „ja'' te doen zeggen. Hij heeft mij gevleid, heeft gemoedelijk met mij gesproken, heeft mij soms maar stil laten wachten zonder dat wij beiden iets zeiden. Hij heeft gezegd: jij bent nog zoo jong. Zeg toch maar alles wat je weet. Zeg de waarheid maar''. Ik zei: Maar ik spreek de waarheid. De heer D. D. heeft dat niet gezegd. De ondervrager zei: Maar anderen zeggen toch van wel.
Ik zei: Neen, het is niet waar.
Ik voelde ook bij deze vraag dat ze valsch was. Ik heb wel 4 of 5 maal gezegd: Neen, het is niet waar.
Mij is gevraagd: Heeft de heer D. D. de Koningin wel eens beleedigd?
Ik heb gezegd: Nooit.
Mij werd gevraagd: Heeft de heer D. D. gezegd dat rood-wit-blauw slechte kleuren zijn? Nu was de strikvraag erg duidelijk. Ik heb uitgeroepen: Dat is niet waar. Mijnheer D. D. heeft gezegd dat de bordenwisscher slecht was, en volstrekt niet de kleuren.
De ondervrager was niet tevreden. Hij heeft mij aangekeken en weer gepraat.
Ik heb heel goed gevoeld dat hij mij heeft willen laten zeggen dingen, die niet gebeurd zijn.
Mij is gevraagd wat ik wist van een oranje strik. Ik heb gezegd: Niets. Ik weet daar niets van.
Mij is gevraagd: Wat is dat met sabotage?
Ik zei: Sabotage? Ik weet daar niets van. Dat woord is nooit gezegd.
Ik heb het proces verbaal niet gelezen. Het is mij voorgelezen. Ik was erg zenuwachtig en moe. Ik had het stuk graag zelf gelezen. Maar dat mocht zeker niet.

Bandoeng, 9 Januari 1935.
Soenondo.

16. Ondergeteekende, Sie Hok Siong, leerling van het 3e studiejaar van de Moderne Middelbare Handelsschool, werd op Zondag 30 September 1934 te ongeveer 7.30 uur des avonds, te zijnen huize (Kosthuis van Mevr. Tan, Pasir Kaliki, Bandoeng) ondervraagd door een Europeesch rechercheur, niet in uniform.
Mij werd gevraagd of ik het woord sabotage door mijnheer D. D. had hooren gebruiken. Ik vroeg wat dat was. Daarop werd mij dat uitgelegd door den ondervrager, die zeide: Nou, dat is.... bij voorbeeld, als je

in een huis komt, en je slaat de lampen stuk.
Ik zei dat ik nooit iets van dien aard gehoord had. Hiervan is niets opgeschreven geworden.
Ook is mij o.a. gevraagd of er over politiek gesproken werd in de klas door den heer D. D. Ik heb gevraagd: wat voor politiek? Over handelspolitiek wel. Er is opgeschreven: Het is wel mogelijk dat er over politiek gesproken werd. De politieman zei ook nog: Zeg maar alles wat er gebeurd is. D. D. kan je geen kwaad doen. Wees dus maar niet bang. Ik heb geantwoord: Wat moet ik zeggen, als er niets gebeurd is.
Van dit alles is niets opgeschreven.
Andere dingen herinner ik mij niet goed meer. Er zijn mij 16 vragen gesteld geworden. Dat weet ik nog wel. Ik heb den indruk dat de zinnen van mijn antwoorden veranderd werden. Maar wij zijn niet zoo sterk in het Hollandsch.
Ik heb het stuk geteekend, omdat de politieman mij zeide dat stuk te teekenen. Ik heb het wel gelezen.

Bandoeng, 28 December 1934.
Sie Hok Siong.

17. Ondergeteekende, Tan Tit Sian, leerling van de 3e klasse van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaart als volgt:
Ik ben gehoord op Zaterdag-avond, 29 September, door een rechercheur in het Palace-Hotel, waar ik toevallig was om met Tan Koo Han samen te werken.
In het begin van het verhoor werd mij gevraagd: „Wat heeft de heer D. D. van de Lombok-expeditie gezegd?''
Ik antwoordde: „Dat kan ik mij niet meer herinneren''.
De ondervrager zei: „Heeft hij niet gezegd, dat die expeditie leelijk was, waarmee jullie je niet had te bemoeien?''
Ik zei: „Ik kan mij dat niet zoo goed meer herinneren''.
De ondervrager zei: „Hij heeft gezegd dat het volk werd uitgemoord. Is dat zoo?''
Ik dacht na.
De ondervrager zei: „Nou, is dat zoo? Is er zoo iets gezegd?''
Toen zei ik: „Ja''.
In het proces verbaal, dat ik wel gelezen heb, staat ongeveer dit:
De vraag: Heeft de heer D. D. in de klasse gezegd toen hij weigerde om vrij te geven, op Vrijdagmorgen, 28 September 1934, in verband met de herdenking van de Lombok-expeditie: jullie wilt feest vieren, terwijl je eigen volk werd uitgemoord?
En als antwoord: ja.

Ik voel nu wel dat dit niet in den haak is geweest. Maar toen heb ik er niet over nagedacht. Nu begrijp ik wel dat de indruk van de opgeschreven woorden een andere is dan van de gesproken woorden. Die indruk is niet juist.

Bandoeng, 10 Januari 1935.
Tan Tit Sian

18. Ondergeteekende, Tan Wie Han, leerling van het 3e studiejaar van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaart als volgt:
Op 30 September 1934 des voormiddags te ongeveer 11 uur werd ik te mijnen huize, Slachthuisweg, Bandoeng, gehoord door een Europeaan niet in uniform, die mij zeide dat hij van de recherche was.
Bij het verhoor volgde de ondervrager het proces verbaal van Willy Kahle en de vragen en antwoorden werden in de zelfde volgorde opgeschreven. Ik heb het stuk van mijn eigen verhoor niet gelezen. De ondervrager zeide mij, dat ik moest onderteekenen. Of alles juist is opgeschreven geworden, zooals ik het heb gezegd, weet ik niet.
Mij werd gevraagd: Is het waar dat de heer D. D. heeft gezegd dat jullie wilden feestvieren terwijl je eigen volk werd uitgemoord?
Ik aarzelde, want het is niet zoo precies gezegd.
De ondervrager vroeg: Nou, is het waar of niet waar? Je weet dat D. D. een politicus is. Ik heb maar „ja" gezegd.
Ook is mij gevraagd: Werd er over politiek in de klas gesproken door den heer D. D.?
Ik heb gezegd: neen, ik heb nooit iets over politiek gehoord.
Er is mij ook gevraagd: Heeft mijnheer D. D. wel eens de koningin beleedigd?
Ik heb geantwoord: Neen.
Ook is mij gevraagd: Heeft mijnheer D. D. de kleuren rood-wit-blauw bespot in verband met een bordenwisscher?
Ik heb geantwoord: Neen.

Bandoeng, 8 Januari 1935.
Tan Wie Han.

19. Ondergeteekende, Yap Tjeng Ang, leerling van het 3e studiejaar van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaart als volgt:
Ik werd op Zondag 30 September 1934 om ongeveer 11 uur op het politiebureau aan den Moskeeweg ontboden en gehoord door een politieman, niet in uniform. Hij was een lange magere Indo.
Onder meer is mij gevraagd:
— Heb jij gehoord dat mijnheer D. D. in de klas heeft gesproken over sabotage?

Ik antwoordde: — Ik weet niet wat dat is.
De vrager heeft het mij toen uitgelegd. Hij zei: — Sabotage, ja, dat is — b.v. zooals, zooiets als opruiing. Ja, opruiing. Heb je sabotage hooren zeggen door mijnheer D. D.
Ik zei: — Misschien, — ik weet het niet. Ik heb niets gehoord.
De vrager zei: — Nou we zullen maar zeggen dat je het wel gehoord hebt.
Van dit alles is niets opgeschreven in het stuk dat ik moest onderteekenen. Wel is er opgeschreven, dat ik het woord sabotage wel gehoord had.
Ook is mij toegevoegd door den ondervrager: — Jij wilt mijnheer D. D. helpen. Jij bent een vriend van D. D., he?
Het stuk dat ik geteekend heb, heb ik wel mogen lezen. Maar het was zoo gek. Of ik alles wel begrepen heb, dat weet ik niet.

Bandoeng, 28 December 1934.
Yap Tjeng Ang.

20. Ondergeteekende, Thio Oen Kam, leerling van het 3e studiejaar van de Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaart als volgt:
Ik ben verhoord op Zondag 30 September 1934 te ongeveer 10 uur a.m. door een mantri ten politiekantore aan den Moskeeweg, Bandoeng. Ik werd het eerst van allen gehoord. Mijn verhoor had duidelijk de bedoeling uitspraken te verzamelen waaruit moest blijken dat de heer D. D. ons tegen het gezag opzette. Daar dit niet waar is, heeft mijn verhoor, omdat ik de waarheid sprak, ook niets bezwarends opgeleverd.
Ik heb den ondervrager verzocht om op te schrijven dat R. A. Boers, mijn medeleerling, op Vrijdag 28 September 1934 op de Engelsche middagles bij mij is geweest en mij gevraagd heeft wat de heer D. D. over de Lombokherdenking en over den bordenwisscher eigenlijk gezegd had. Ik heb toen de woorden van den heer D. D. zoo goed als ik kon herhaald. Boers heeft toen eenige aanteekeningen gemaakt. Hieruit blijkt wel dat Boers zelf niet wist wat er door den heer D. D. gezegd was. [1])
De mantri die mij verhoorde heeft dit opgeschreven in het proces verbaal. Boers kan van mij geen onwaarheid hebben gehoord. Alle onwaarheid die hij bij de politie heeft verteld, is dus verzinsel van hem zelf geweest. Ik heb niet gevraagd, waarom Boers mijn mededeelingen opschreef, omdat het mij al bekend was, dat hij op onzen directeur wraak wilde nemen. In dien geest toch had Willy Kahle Donderdag te voor (27 September 1934) al het een en ander aan Tan Koo Han medegedeeld. Daaruit blijkt dat er te voor reeds een actie werd gevoerd tegen onzen directeur.

---

[1]) Deze Boers is de zg. „uitbrenger" geweest. -*Best.*

De mantri heeft van deze mededeelingen van mij het een en ander wel opgeschreven, zooals ik hierboven reeds gezegd heb.
Des avonds van Zondag 30 September 1934 ben ik zelf weer naar de politie gegaan en heb medegedeeld dat de heele actie een wraakneming was van Boers. Daarvan is echter geen proces verbaal gemaakt en er is niets van opgeschreven. Waarom niet, — dat weet ik niet.

Bandoeng, 9 Januari 1935.
Thio Oen Kam.

21. Ondergeteekende, M. P. Dadi, leerling van het 3e studiejaar der Moderne Middelbare Handelsschool van het Ksatrian Instituut te Bandoeng, verklaart als volgt:
Ik ben op Zondag 30 September 1934 te ongeveer 2 uur door een mantri ten politiekantore Moskeeweg, Bandoeng, ondervraagd.
O.m. is mij gevraagd, nadat mijn verhoor niets van eenig belang had voortgebracht: Zeg mij nu eens eerlijk, is de heer D. D. anti-regeering? Ik kan mij niet vergissen. Het verhoor ging in het soendasch, maar de uitdrukking anti-regeering werd in het Hollandsch gezegd.
Ik heb geantwoord: ik heb daar nooit iets van gemerkt.

Bandoeng, 9 Januari 1935.
Dadi.

VERKLARINGEN VAN LEERAARS EN LEERARESSEN DER M. M. H. S.

Op 9 en 10 Januari 1935 werd door het Bestuur van het Ksatrian Instituut een onderzoek ingeleid bij het personeel naar de juistheid van de beschuldigingen door het Alg. Indisch Dagblad uitgebracht tegen het leeraarscorps van de M. M. H. S.
De volgende, aan elk individueel gerichte brieven gingen uit:

Bandoeng, 9 (10) Januari 1935

No. 17/1/35
Onderwerp: Onderzoek i.z. politieke beïnvloeding van het onderwijs op de M. M. H. S.

Aan.....

Alhier.

Zeer geachte Medewerker (Medewerkster): — In verband met de ook tegen U tijdens de pershetze in de maanden

October — December 1934 geuite beschuldigingen ter zake van directe of indirecte medewerking aan een gezagsvijandige beïnvloeding van het onderwijs op de Moderne Middelbare Handelsschool, verzoekt het Bestuur U om beantwoording van de hieronder volgende vijf vraagpunten.
Met spoedige beantwoording ware het Bestuur te verplichten.

Ns. het Bestuur
De Voorzitter
Dr. Douwes Dekker.

De vraagpunten en de beantwoordingen waren de volgende:

22.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? — Neen.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen dienstijds in eenige zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief, betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? — Nimmer.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? — Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? — Nooit.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? — Nooit.

H. C. de Graaf
(Leerares Engelsch)
12 Januari 1935.

23.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? — Neen.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief, betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? — Nooit.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? — Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? — Nimmer.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? — Nog nimmer.

H. E. Lapré
(Leerares Engelsch)
12 Januari 1935.

24.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin, rechtstreeks of zijdelings, actief of passief, betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M.M.H.S.? In 't minst niet.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? In 't geheel niet.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen

N. Lugten
(Leerares Reclamekunst)
12 Januari 1935.

N. B. Ondergeteekende is sedert Aug. 1934 bij deze school in dienst.

25.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M.M.H.S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

M. H. Pille
(Leeraar Nederlandsch)
Bandoeng 12 Jan. 1935.

26.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Nooit.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M.M.H.S.? Nooit.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Nooit.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Nooit.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Nooit.

H. Nagashima
(Leeraar Japansch)
Bandoeng 12 Jan. 1935.

27.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Nimmer.
2. Is U zelfs tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Nooit.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Nooit.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

C. Lapperre
(Leeraar Nederlandsch)
Bandoeng 11 Jan. 1935.

28.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelfs tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

Van der Spek
(Leeraar Mechanisatie der handelsadministratie)
11 Januari 1935.

29.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelfs tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

W. J. Smits
(Leeraar Staatswetenschappen)
15 Januari 1935.

30.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelfs tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuigingen? Neen.

J. G. Gout
(Leeraar Handelswetenschappen)
11 Januari 1935.

N. B. De diensttijd van ondergeteekende dateert van na de oorzaak, die aanleiding gaf tot bovenstaand schrijven. De verklaringen hebben dus betrekking op een zeer korten tijd.

31.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelfs tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin rechtstreeks of zijdelings, actief of passief betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Er is door mij met leerlingen nog nooit over politiek gesproken.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

J. S. Pomper
(Leeraar Nederlandsch)
19 Januari 1935

N. B. Gedaan te Bandoeng, den 19en Januari 1935 onder mededeeling, dat onderteekenaar van in den eersten zin van dit schrijven bedoelde beschuldiging niets bekend is en hij zich op geenerlei wijze in een proces dienaangaande gemengd wenscht te zien.

VERKLARINGEN VAN DE DIRECTIE DER M. M. H. S.

Het volgende schrijven ging daarna uit aan den directeur en aan den waarnemend directeur.

Bandoeng. 21 Januari 1935.

No. 17/1/35.
Onderwerp: Onderzoek i.z. politieke beïnvloeding van het onderwijs op de M. M. H. S.

Zeer geachte Medewerker: — De door het Bestuur van het leeraarcorps der M. M. H. S. ingevuld terugontvangen vraaglijsten, betreffende de door ons in verband met de tegen ons Instituut gevoerde pershetze in de maanden October-December 1934, noodig geachte enquête naar mogelijke politieke beïnvloeding van het onderwijs op de M. M. H. S., geven het bestuur aanleiding, via U, zijn dank uit te brengen aan alle leeraren en leeraressen voor den loyalen geest, uit de dadelijke, pertinente en categorische beantwoording van de door ons gestelde vragen tot ons gekomen, waarbij vooral duidelijk is geworden, hoezeer zij doorvoeld hebben, dat elke aarzeling hunnerzijds t.z. de kracht van hun uitzegging zou hebben verzwakt.
Inderdaad heeft het bestuur geen oogenblik zelfs verondersteld dat het onder U staand corps leeraren en leeraressen zich zou hebben schuldig gemaakt aan het misbruiken van het in hen gestelde vertrouwen en van hun ambt om, tegen het uitdrukkelijk in onze reglementen neergelegde verbod t.z., hun onderwijs door hun politieke overtuigingen te beïnvloeden en daarnaar tendenz te verleenen.
Niettemin heeft het Bestuur tegenover de groothartige houding van alle officieele instanties, welke aandacht hebben moeten geven aan de hetze tegen ons Instituut, en tegen ons-aller arbeid, gemeend de Regeering de volle overtuiging te moeten geven omtrent de ongemotiveerdheid en laakwaardigheid dier hetze en omtrent de juistheid van het door Haar in ons allen gestelde vertrouwen, dat nooit beschaamd is geworden.

Vandaar dat het Bestuur, ten overvloede, ook U verzoekt om beantwoording van de volgende vragen, rakende Uw ambt en Uw dienst.

Ingesloten 10 door leeraren en leeraressen individueel geteekende formulieren te Uwer kennisname ontvangt het Bestuur gaarne retour. 34.

Met spoedige afhandeling dezer aangelegenheid ware het Bestuur te verplichten.

Met alle onderscheiding

Ns. het Bestuur
De Voorzitter
Dr. Douwes Dekker.

De Secretaresse
J. Douwes Dekker — Mossel.

32.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin, rechtstreeks of zijdelings, actief of passief, betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

Bandoeng, 22 Januari 1935
Van der Paardt
(*Wd. Directeur*)

33.

1. Is U tijdens Uw geheelen diensttijd iets gebleken van een gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., van wien ook uitgaande? Neen.
2. Is U zelf tijdens Uw geheelen diensttijd in eenigen zin, rechtstreeks of zijdelings, actief of passief, betrokken geworden bij eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S.? Neen.
3. Is U iets gebleken van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen? Neen.
4. Is door U zelf in de klassen politiek aangeroerd in gezagsvijandigen zin? Neen.
5. Heeft het Bestuur, wanneer ook, navraag gedaan naar Uw politieke overtuiging? Neen.

Bandoeng, 22 Januari 1935
A. Pufkus
(*Directeur*)

34. Het lijkt mij tegenover de onomwonden beantwoording door de leerkrachten van de M. M. H. S. loyaal om ook zelf antwoord te geven op de hun gestelde vraagpunten.
Hieronder volgt een en ander.

1. Hebt U ooit iets gemerkt van een gezagsvijandige actie op de school, van wien ook uitgaande?

1. Ik ben directeur der M. M. H. S. geweest van 1 Juli 1932 tot en met 3 October 1934. Er is in al dien tijd geen spoor geweest van eenige gezagsvijandige actie op de M. M. H. S., noch ook op eenige andere school van de Vereeniging. Als directeur met dagelijksch en innig contact met leeraren en leerlingen kan ik zonder eenige restrictie verklaren dat er van niemand eenige gezagsvijandige actie is uitgegaan.

2. Bent U ooit, hoe ook, betrokken geweest bij eenige gezagsvijandige actie?

2. Waar vraag 1. met een vierkant „neen'' beantwoord werd, is het antwoord op vraag 2 van zelf sprekend eveneens „neen''. Ik ga verder. Gedurende 13 jaar is door mij ook buiten de scholen geen gezagsvijandige actie gevoerd. In 1926 werd door de Schoolvereeniging om subsidie gevraagd. In dat verband heb ik als voorzitter der vereeniging een onderhoud gehad met den Gouverneur Generaal, Z. E. Jonkheer De Graeff, die mij in audientie ontving. Ik heb bij die gelegenheid gemeend te moeten verklaren, dat, waar de Regeering mij de hand toestak, ik mijnerzijds natuurlijk niet met de dolk in de hand zou staan voor een aanval in den rug, maar dat ik toch niet bereid zou kunnen worden gevonden tot afgifte van eenige verklaring, waaruit een verloochening van mijn politieke overtuigingen zou spreken. Z. E. heeft toen het koninklijk woord gesproken: „De Regeering acht U te hoog, om zulk een verklaring van U te verlangen''. Dit woord is voor mij steeds richtsnoer geweest sedert dat oogenblik. Ik weet dat ik nog steeds aanspraak heb op de hoogachting van de Regeering.

3. Het U ooit iets gemerkt van een gezagsvijandigen geest onder de leerlingen?

3. Nooit. Zulke geest bestaat ook niet. Zou hij uit de lagere scholen, waaruit de leerlingen van de M. M. H. S. gerecruteerd worden, medegebracht zijn, dan moet hij in het milieu van de M. M. H. S. al zeer spoedig sterven door ontstentenis van elken voedingsbodem.

4. Was Uw eigen onderwijs vrij van gezagsvijandige invloeden?

4. Elke politieke tendenz is op een handelsschool, die van elke politieke actie vrije handelsmenschen voor de toekomst moet vormen, een onding van zulke draagwijdte dat van mij, gezien het bovenstaande, en wiens loopbaan het bewijs in zich draagt van gezond gedachtenleven, van mij, verder, die, als opbouwer van onze middenstands-handelsschool, het middenstands-ideaal daarvan natuurlijk doelbewust nastreeft, in geen geval een bezoedelende verpolitie-

king van dat ideaal kan of mag worden verwacht.

Mijn antwoord is categorisch „neen''. Uit den mond van den chef der politieke recherche is door mij vernomen: „Wij weten heel goed dat Uw onderwijs vrij is van politiek. Vandaar dat er nooit eenig toezicht op Uw scholen is uitgeoefend''. Dit is volkomen juist. Bovendien is er een door mij zelf opgesteld verbod van politieke beïnvloeding neergelegd in onze instructies, bekend bij en goedgekeurd door het Departement van Onderwijs en Eeredienst.

5. Hebt U bij aanstelling van leeraren, of later, navraag gedaan naar hun politieke overtuiging?

5. Neen. Politieke overtuigingen hebben hoegenaamd geen beteekenis op onze M. M. H. S. Eenige overweging bij aanstelling van leeraren of onderwijzers is veronderstelde of gebleken bekwaamheid. De politieke overtuigingen mijner ondergeschikten waren mij meest onbekend en maakten nooit onderwerp van gesprek uit. De benoeming van alle leerkrachten lag mede in mijn handen.

Bandoeng, 21 Januari 1935.
Dr. Douwes Dekker.

„Maar men gaat dan toch maar aan het beschuldigen en verketteren, niet waar? Ook al weet men niet, of het wel zoo is. Het is fraai!"

zoo schreef G. van het A. I. D., de Preanger Bode in een polemiek tegen „De Koerier'', in zijn (G's) hoofdartikel op Woensdag 13 Februari 1935 No. 43.

JOKO PRAMONO
TGL : 30-9-15
PARAF : .....

PERI
DO